

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filozofie a religionistiky

Diplomová práce

Bc. Pavlína Josisová

Role konvence v Austinově teorii řečových aktů

The Role of Convention in Austin's Speech Act Theory

Praha 2015

Vedoucí práce: prof. RNDr. Jaroslav Peregrin, CSc.

Poděkování:

Mé vřelé díky patří zejména vedoucímu práce Jaroslavu Peregrinovi, který mi trpělivě pomáhal a byl vždy připraven zodpovědět mé dotazy a pomoci mi jak s obsahovou, tak i s organizační stránkou mého studia. Dále děkuji svému příteli Jozefu Samčíkovi za ochotu se mnou opakovaně diskutovat nad problémy, které v průběhu psaní práce vyvstávaly.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 14. srpna 2015

.....
Pavlína Josisová

Klíčová slova:

Austin, teorie řečových aktů, konvence, performativ, ilokuční platnost.

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá rolí konvence v teorii řečových aktů J. L. Austina. Vysvětluje, jak je možné „udělat něco slovy“: navrhuje takovou analýzu jazyka, která se již nesoustředí na kategorii pravdivosti jednotlivých výpovědí, ale nahrazuje ji kategorií zdařilosti řečového aktu ve společenském kontextu. Po výkladu zahrnujícím hlavní body dané teorie počíná zkoumat, které oblasti teorie řečových aktů jsou konvencionálně založené a jakou roli hrají konvence v teorii řečových aktů jako celku.

Keywords:

Austin, speech act theory, convention, performative, illocutionary force.

Abstract:

The diploma thesis examines the role of convention in J. L. Austin's speech act theory. It describes the possibility of "how to do things with words": such an analysis of language will be suggested that does not focus on the category of truth when dealing with particular utterances but rather replaces it with the category of felicity of a speech act in the social context. After having offered the explication including the central points of the given theory, there starts the investigation of which parts of the speech act theory are conventionally based and what role do conventions play in the speech act theory as a whole.

OBSAH

<u>ÚVOD.....</u>	<u>7</u>
<u>1 HLEDÁNÍ KONVENCÍ V AUSTINOVĚ TEORII ŘEČOVÝCH AKTŮ.....</u>	<u>8</u>
<u>1.1 VYMEZENÍ PERFORMATIVU.....</u>	<u>9</u>
<u>1.2 TEORIE NEZDARŮ.....</u>	<u>26</u>
<u>1.3 LOKUCE, ILOKUCE A PERLOKUCE.....</u>	<u>34</u>
<u>1.4 ILOKUČNÍ PLATNOST.....</u>	<u>41</u>
<u>2 KONVENCIONÁLNÍ ZALOŽENÍ AUSTINOVY TEORIE ŘEČOVÝCH AKTŮ.....</u>	<u>43</u>
<u>2.1 KONVENCE.....</u>	<u>44</u>
<u>2.2 KONVENCE V AUSTINOVĚ TEORII ŘEČOVÝCH AKTŮ.....</u>	<u>52</u>
<u>ZÁVĚR.....</u>	<u>65</u>
<u>SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:.....</u>	<u>67</u>

ÚVOD

Následující stránky jsou věnovány zkoumání toho, jakou roli hraje konvence v Austinově teorii řečových aktů. Během roku 1955 byla Harvardova univerzita poctěna cyklem Austinových přednášek, které byly po jeho smrti souborně vydány pod názvem *How to Do Things with Words*.¹ Český překlad tohoto textu nám poskytne základ pro rekonstrukci jeho teorie řečových aktů.

Výklad první kapitoly této práce se nesnaží Austinovu teorii řečových aktů pouze osvětlit, ale nahlíží ji brýlemi hledání jejího konvencionálního základu. Všímá si toho, jakým způsobem se v ní konvence uplatňují, a svůj průběh podřizuje tomu, aby bylo v co největší míře objasněno, ve kterých oblastech konvence najít můžeme a ze kterých oblastí jsou Austinem naopak vylučovány. Kapitola druhá nám pak podá analýzu toho, co to vlastně konvence je, jakým způsobem vzniká a jak se svým uplatňováním v rámci společnosti udržuje. Po zkoumání konvence samotné ji pak zasadí do Austinovy teorie řečových aktů a pokusí se interpretovat nejasné momenty, které v Austinových vyjádřeních ohledně konvencí nacházíme.

¹ AUSTIN, John Langshaw. *How to Do Things with Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1962.

1 HLEDÁNÍ KONVENCÍ V AUSTINOVĚ TEORII ŘEČOVÝCH AKTŮ

V úvodní části práce podáme výklad Austinovy teorie řečových aktů podle záznamu jeho přednášek souborně vydaných pod názvem *Jak udělat něco slovy*² a dalších jeho textů. Postupně projdeme jednotlivé body jeho teorie, tedy se seznámíme s pojmem performativu, zdařilostních podmínek řečových aktů, lokučních, ilokučních a perlokučních aktů, a nakonec i ilokuční ilokuční platnosti. Při výkladu každé z těchto oblastí vždy nastíníme, jakým způsobem se v nich mohou uplatňovat konvence. Ta místa, na kterých Austin o konvencích explicitně hovoří, zdůrazníme a posléze se k nim navrátíme v kapitole druhé, abychom provedli analýzu toho, jakým způsobem jsou v nich konvence obsaženy, zda jsou pro udržitelnost daných částí teorie nutné a jestli se paralelně vyskytují i v dalších jejích částech, ve kterých se o nich explicitně nehovoří. Začneme tedy tím, že budeme hledat možné konvence v Austinově teorii performativu.

² AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000.

1.1 VYMEZENÍ PERFORMATIVU

To, co je to performativ, jak funguje, a co je třeba k tomu, aby se nám povedlo „udělat něco slovy“, si nejlépe ukážeme na konkrétních příkladech, jejichž obvyklý kontext by nám měl být důvěrně známý. Při analýze výpovědi budeme mít vždy na paměti to, že jde o užití jazyka v rámci konkrétních situací, pročež je musíme chápat jako součást širší sociální interakce a jako takové je také analyzovat. Zvolíme jednu ústřední situaci, v jejímž rámci mohou nastávat rozmanité sociální interakce. Jednotlivé výpovědi pak budou vždy jasně zasazeny do tohoto situačního rámce, což by nám mělo umožnit pochopit, v jakém kontextu byly užity bez toho, abychom vždy rozsáhle popisovali nové a nové situace. Výjimečně nastíníme situace jiné, popř. osvětlíme kontext příkladů, které pro vysvětlení specifických aspektů zkoumaných jevů používají jiní autoři. To nám napomůže nezapomínat na to, že teorie řečových aktů je univerzální a dá se aplikovat na všechny řečové akty z její definice, nejenom na ty, které se dají zasadit do kontextu naší ústřední situace – svatby.

Situace: Do sálu se nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí. Jako poslední vstoupila za tónů Wagnerova Svatebního pochodu nevěsta a zastavila se v přední části sálu po pravém boku ženicha. Veškeré osazenstvo sálu hledělo směrem k oddávajícímu, který několik minut řečnil, načež se zeptal: „Táži se vás, pane ženichu, zda dobrovolně vstupujete do manželství se zde přítomnou slečnou Terezou Novákovou.“ Ženich odpověděl: „Ano.“ Oddávající se poté obrátil k nevěstě: „Táži se vás, slečno nevěsto, zda dobrovolně vstupujete do manželství se zde přítomným panem Jiřím Svobodou.“ Nevěsta odpověděla: „Ano.“ Po tom, co oddávající uslyšel dvě kladné odpovědi, pokračoval: „Protože jste splnili všechny náležitosti, které vyžaduje právní řád České republiky pro vznik manželství, prohlašuji vaše manželství za právoplatně uzavřené.“ Novomanželé si navzájem navlékli snubní prsteny a políbili se. Svě rozhodnutí společně se svědky stvrdili svým podpisem. Všichni hosté se postavili do řady, začali volně konverzovat a každý z nich postupně novomanželům potřásl pravicí a poblahopřál. Poté se všichni svatebčané venku shromáždili před objektivem fotoaparátu, fotograf řekl: „Usmějte se prosím... Cvak!“ a skupinu vyfotografoval. Manželé si svatební fotku nechali zarámovat a vystavili si ji v obývacím pokoji, aby se s ní mohli pochlubit vnoučatům.

Právě popsaná situace v sobě obsahuje mnoho momentů, o kterých bychom běžně mohli říci, že jsou konvenční, mnoho výpovědí, o kterých říkáme, že se opírají o

jazykové nebo společenské konvence, mnoho detailů (z nichž ne všechny jsme nutně museli v náčrtu situace explicitně popsat, jako např. bílá barva šatů, hlasitý potlesk svatebčanů, Wagnerův Svatební pochod jako hudební doprovod nebo „ano“ jako výraz souhlasu), jejichž výběr byl řízen právě konvencemi. To, jakou roli konvence v Austinově teorii řečových aktů hrají, budeme podrobněji zkoumat na dalších stranách této práce.

Již při úvodním výkladu si však budeme všimnout toho, kdy Austin s konvencemi pracuje a jaké místo jim ve své teorii přisuzuje. Od začátku výkladu se soustředíme na hledání konvencí v rámci Austinovy teorie, což nás povede k tomu, že se uchýlíme ke konvencionalistické interpretaci teorie řečových aktů. Sám Austin poprvé explicitně užije slova „konvence“, resp. „konvenční“, až při výkladu zdařilostních podmínek řečových aktů. V naší interpretaci budou výrazy o kořenu „konvenc“ zaznívat mnohem častěji, proto vždy, když budeme pracovat s Austinovým explicitním vyjádřením ohledně konvencí nebo (něčeho) konvenčního, bude na tuto skutečnost řádně upozorněno.

Pojem „performativ“³ je příbuzný slovům „to perform“ (vykonávat) a „performance“ (výkon), což nám může naznačit, že pokud označíme určitou výpověď za performativní, znamená to, že jsme vyslovením příslušné věty něco vykonali. Tak ženich svým „ano“ uzavírá manželství, oddávající tím, že vysloví větu „Protože jste splnili všechny náležitosti, které vyžaduje právní řád České republiky pro vznik manželství, prohlašuji vaše manželství za právoplatně uzavřené.“ snoubence oddá a společný přítel vyslovením „Přeji vám jen to nejlepší!“ nyní již novomanželům pográtuluje. Austin uvádí řadu dalších příkladů:⁴ „Křtím tuto loď jménem *Královna Alžběta*.“ – vyslovené při roztříštění láhve o příď, „Dávám a odkazuji své hodinky svému bratrovi.“ – vyskytující se v poslední vůli atd. Ve všech těchto případech „[...] vyslovit výpověď znamená vykonat čin,⁵ tedy vyslovením určité výpovědi v určitém kontextu při splnění určitých podmínek konáme určitý čin. V daných případech nejde pouze o vyslovování určitých slov, stejně tak nejde o popis výkonu toho, co mluvčí dělá, ale jde o samotný čin mluvčího, který vykonává tím, že pronáší určitou výpověď.

³ V originálním anglickém znění „performative“.

⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 23.

⁵ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 24.

Po přečtení výše uvedeného příkladu si můžeme povšimnout toho, že ne všem jeho větám lze dle klasické korespondenční teorie pravdy přiřadit pravdivostní hodnotu.⁶ Pokud se tímto způsobem pokusíme analyzovat hned první větu našeho příkladu, zjistíme, že: tvrzení „Do sálu se nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí.“ je pravdivé tehdy a jen tehdy, pokud se do sálu nahrnuli lidé a zároveň se tito lidé seřadili mezi připravené řady židlí. Pokud budeme pokračovat a pokusíme se podobným způsobem analyzovat jako samostatné věty „Ano.“ a „Úsměv!“, zjistíme, že to není možné. Pokud bychom je nebrali jako součást vět, které je uvozují, byly by dle příslušné teorie pravdy klasifikovány jako nesmysly, jelikož pro ně v jejím rámci nelze určit pravdivostní podmínky. Ženichovo „ano“, samo o sobě nezpůsobilé k tomu, aby neslo pravdivostní hodnotu, může nanejvýše určitá pravdivá nebo nepravdivá tvrzení implikovat,⁷ jako např. to, že je osobou způsobilou k uzavření manželství a že mu nejsou známy překážky, které by mu bránily manželství uzavřít. Na otázku, zda je ženichem vyslovená věta „Ano.“ pravdivá, tak můžeme odpovědět: „Není pravdivá ani nepravdivá, ale implikuje pravdivost tvrzení „Její mluvčí je osobou způsobilou k uzavření manželství.““

Když převedeme přímou řeč do řeči nepřímé, budeme ji moci tímto způsobem analyzovat následovně: věta „Rozmysli si to.“ pronesená svědkem před oltářem těsně před začátkem obřadu verifikovatelná není, zatímco věta „Poradil mu, aby si to rozmyslel.“ verifikovatelná je. Věta „Poradil mu, aby si to rozmyslel.“ je pravdivá tehdy a jen tehdy, pokud mu poradil, aby si to rozmyslel. Vedle vět této formy se ale mnohem častěji setkáváme s větami, které tuto formu nemají. Stejným způsobem však můžeme převést i větu „Do sálu se nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí.“, které

⁶ Podle Austina přiřazujeme pravdivostní hodnoty primárně tvrzením: „[...] primární formy vyjádření jsou následující:

Je pravdivé (řici), že kočka je na rohožce.

Tamto tvrzení (jeho, atd.) je pravdivé.

Tvrzení, že kočka je na rohožce, je pravdivé.” AUSTIN, John Langshaw. *Truth*. In AUSTIN, John Langshaw. *Philosophical Papers*, New York: Oxford University Press, 1979, s. 117-133, cit. s. 117-118.

Svá zkoumání však vede cestou analýzy toho, jak slova „pravda“ a „pravdivý“ užíváme. Když pak říkáme, že jsou pravdivá přesvědčení, popisy, věty, akty nebo výpovědi, nejde o nesprávné užití slova „pravdivý“, ale tato vyjádření jsou do právě zmíněných primárních forem převoditelná.

⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 27; AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*. In AUSTIN, John Langshaw. *Philosophical Papers*, New York: Oxford University Press, 1979, s. 233-252, odkaz na s. 237.

ovšem pravdivostní hodnoty můžeme přisuzovat již v této její formě – bude pravdivá tehdy a jen tehdy, pokud se do sálu nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí. Pokud tuto větu převedeme způsobem, který je analogický způsobu předchozímu, dostaneme větu formy: „Informovala jsem vás, že do sálu se nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí.“ Tato věta bude pravdivá tehdy a jen tehdy, pokud jsem vás informovala, že se do sálu nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí.

Druh vět, jejichž úlohou je popisovat určitý stav věcí nebo konstatovat určitou skutečnost⁸ Austin nazývá konstativy. Můžeme jim přisoudit pravdivostní hodnotu, což v tomto případě znamená, že je možné je verifikovat. Většina výpovědí, se kterými se setkáváme, však verifikovatelná není a tudíž jim pravdivostní hodnota přisouzena být nemůže. To, že by byly v rámci korespondenční teorie pravdy nejspíše prohlášeny za nesmysly, je však neodsouává mimo dosah našeho zkoumání. Zjišťujeme, že „v mnohých výpovědních aktech, které vypadají jako tvrzení, nejde buď vůbec o zachycení či sdělení přímé informace o faktech, anebo o ně jde jen zčásti.“⁹ Úlohou mnohých z nich je namísto toho např. dát najevo emoci, předepsat nebo jinak ovlivnit chování, okolnosti nikoli popisovat, ale různými způsoby na ně poukazovat atd. To, jak přesně fungují a co je jejich cílem, se však nedozvíme, když se je budeme pokoušet analyzovat vytržené z jejich původního kontextu. Dvojím užitím téže věty ve dvou různých kontextech můžeme vykonat zcela jiný čin: když ženich na svatbě vysloví „ano“, uzavírá tím manželství, zatímco když by vyřkl „ano“ na firemním zasedání, mohl by tím volit nového člena představenstva nebo třeba přijmout nabízenou kávu. Když řekne svědek „Rozmysli si to.“, snaží se tím pravděpodobně ženichovi radit, zatímco při jiné příležitosti by mohl stejnými slovy např. o něco žadonit nebo mu vyhrožovat. Zjistit, v jaké situaci se právě nacházíme, nám může pomoci právě znalost příslušných konvencí, která je sdílená autorem tohoto textu, jeho čtenáři a snad i některými z těch, kdo o tomto textu nic netuší a nikdy se o něm ani nedozví. Na základě několika málo informací si již můžeme dotvořit úplný obrázek situace, a tudíž víme, kdo je to svědek a jaká je jeho úloha v celém procesu, v jaké fázi svatby jsme, když stojíme před oltářem, a dokonce můžeme na základě konvencí usuzovat i na to, co by asi svědek měl nebo neměl v dané situaci říkat a dělat, jinými slovy, co se hodí a co ne.

⁸ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 19.

⁹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 20.

Jak jsme již nastínili výše, Austinova teorie řečových aktů pracuje s jednotlivými výpověďmi v závislosti na jejich předpokládaném kontextu a soustředí se zejména na analýzu jejich funkce v sociální interakci. Pod tíhou řečeného se otázka toho, zda lze nějakému tvrzení přidělit pravdivostní hodnotu a pokud ano, pak jakou, nejeví jako náš ústřední problém. Místo toho, abychom se při analýze určité výpovědi vždy nejprve zeptali na to, jakou má pravdivostní hodnotu, se tak budeme společně s Austinem ptát, zda byl akt, který jsme jejím vyslovením vykonali, zdařilý, a až poté, zda byl upřímný, naplněný, správný, vhodný atd. Kritérium zdařilosti při hodnocení výpovědí v rámci Austinovy teorie zaujímá prvotní místo oproti dalším hodnotícím kritériím z toho důvodu, že až po rozhodnutí, zda byl příslušný akt zdařilý, ho můžeme hodnotit dále. Pokud zdařilý nebyl, můžeme nanejvýš zhodnotit akt, ke kterému, neplánovaně, došlo místo něj, anebo se různým způsobem vyjádřit k důvodům, proč se zamýšlený akt nezdařil. Oproti kritériu pravdivosti je kritérium zdařilosti prvotní z toho důvodu, že je v rámci Austinovy teorie obecnější: výběr základního hodnotícího kritéria je závislý na výběru přístupu a v rámci Austinova přístupu kategorie zdařilosti předchází kategorii pravdivosti tím, že je uplatnitelná na veškeré řečové akty. Kategorii pravdivosti můžeme uplatnit pouze na jednu specifickou třídu aktů, a to třídu konstativů. U nich už pak můžeme posuzovat pravdivost a nepravdivost příslušných výpovědí.

V případě tvrzení se tedy nejprve zeptáme na to, zda byl akt tvrzení zdařilý, čímž je podmíněno to, abychom ho dále jako takový zkoumali. Po tom, co analyzujeme jeho zdařilostní podmínky a jejich splnění, se můžeme ptát dále: můžeme se ptát, zda bylo vhodné za těch a těch okolností dané tvrzení vyslovit, nebo zda to bylo nesprávné, zda bylo dané tvrzení pravdivé nebo nepravdivé, resp. zda šlo o lež nebo ne. Tvrzení, jejichž věty jsou verifikovatelné a lze jim přisuzovat pravdivostní hodnoty, jsou tak pouze jedním typem řečových aktů, přičemž jsou stejně jako ostatní řečové akty vykonávány vyslovením performativní výpovědi. Zdůrazňované rozlišení konstativu a performativu není rozlišením na dvě výlučné kategorie. Austin v průběhu svých zkoumání pomalu rozkrývá jejich vzájemný vztah: konstativ je pouze jedním druhem performativu, vyznačujícím se vedle dalšího tím, že mu lze přisuzovat pravdivostní hodnoty.

Při analýze řečového aktu se soustředíme zejména na to, abychom co nejdříve vystihli, na co se při mezilidské komunikaci nejvíce soustředíme. Austin se v prvních přednáškách snaží ukázat, že ve většině případů nám nejde v první řadě o to, abychom klasifikovali určitou výpověď na základě její pravdivostní hodnoty, a to i v případě tvrzení, jejichž větám pravdivostní hodnoty připisovat můžeme. Můžeme se tedy ptát po

různých aspektech: sociálně, eticky, logicky nebo jinak založených. Austin se přesouvá z oblasti analýzy samotných výpovědí do oblasti analýzy jejich užití, přičemž však ze samotného textu přednášek není jasné, zda chce analýzu výpovědí jako takových zcela přesunout do oblasti jiného zkoumání, nebo ne. To, že je něco vhodné, správné, upřímné, naplněné, nebo třeba drzé, říkáme o samotných výpovědích, stejně jako o aktech, které jimi vykonáváme. Výpovědi jsou vždy již vnímány jako užití, určitou osobou, za určitých podmínek a v určitém širším kontextu.

Je tedy otázkou, zda je pravdivost nebo nepravdivost tvrzení zhodnocením jiného řádu, než je např. zhodnocení vhodnosti nebo nevhodnosti, upřímnosti nebo neupřímnosti. Když např. vyptávajícimu se vzdálenému strýcovi řekneme „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“, naše tvrzení může být ohodnoceno jako vhodné, jelikož jím naplňujeme to, co od nás strýc očekává – totiž popisujeme, jak to na svatbě vypadalo. Když se ale zároveň díky svatební fotografii ukáže, že ženichova kravata byla ve skutečnosti červená, můžeme říci, že naše tvrzení bylo nepravdivé, jelikož neodpovídalo skutečnosti. Když se někdo při popisu nebo jiným způsobem splete, většinou však neřekneme, že jeho tvrzení bylo nepravdivé. V rámci mezilidské komunikace je zpravidla důležitější to, jestli lhal, nebo se zmýlil. Nyní se nám tedy ukazují dvě zhodnocení, která lze vyslovit za stejných okolností a popsat jimi stejný aspekt daného tvrzení: to můžeme označit jako nepravdivé, nebo jako lživé nebo mylné. To, že je tvrzení lživé nebo mylné, se jeví jako označení jiného řádu, než to, že je tvrzení nepravdivé. Mýlit se nebo lhát znamená říkat nepravdu za různého vnitřního stavu, resp. za různé úrovně znalosti situace, o níž vypovídáme, a za různé intence našeho vypovídání. Výrazy „mylné tvrzení“ a „lživé tvrzení“ nám tak zprostředkují informaci o místě a úloze dané výpovědi v naší komunikaci, hodnotí s důrazem na způsob jejího užití, zatímco výraz „nepravdivé tvrzení“ hodnotí s důrazem na obsah výpovědi, na to, co je vypovídáno. Podle klasické korespondenční teorie pravdy by výpověď byla nepravdivá tehdy a jen tehdy, pokud by ženich na svatbě neměl modrou kravatu. V rámci běžné komunikace bychom se mohli dohadovat, zda výpověď v době jejího užití nakonec nebyla pravdivá, když jsme o jejím obsahu byli jako mluvčí plně přesvědčeni, viděli jsme před sebou paobraz ženicha v modré kravatě a pamatovali si, jak jsme se společně s kolegou z práce dohadovali, zda šlo o International Klein Blue nebo ne. Kategorie pravdivosti v klasickém korespondenčním smyslu je tedy zhodnocením patřícím do oboru jiného zkoumání, než jakému se věnujeme my. Neznamená to však, že tuto kategorii není možné u určité třídy řečových aktů zkoumat.

Kategorie pravdivosti v pragmatickém smyslu by byla závislá na užití podobně jako kategorie vhodnosti nebo vstřícnosti. To však neznamená, že by tuto kategorii bylo možné zkoumat u všech řečových aktů, stejně jako by v případě hodnocení některých řečových aktů nedávalo smysl zamýšlet se nad mírou jejich vstřícnosti.

Jakkoliv můžeme u všech výpovědí zkoumat jejich zdařilost, u některých z nich jednoduše nedává smysl zkoumat jejich pravdivost, s ne příliš vzdálenou podobností tomu, že u některých dalších v běžném kontextu nedává smysl zkoumat, zda byly vstřícné, umírněné, nebo třeba spravedlivé. U některých výpovědí, a to vč. různých tvrzení, totiž nejde o to, zda jsou pravdivé nebo nepravdivé, a kritériu pravdivosti bychom měli podrobovat pouze ty výpovědi, u kterých to smysl dává.¹⁰ Otázkou je to, zda určování pravdivosti, resp. toho, jakým výpovědím běžně přiřazujeme pravdivostní hodnoty a jakým bychom se je přiřazovat nepokoušeli, záleží na jiných konvencích než naše rozhodování ohledně hodnocení výpovědí v případě kritérií vhodnosti, přehnanosti, spravedlivosti, opodstatněnosti atp. V obou případech nás k volbě hodnocení vedou příslušné konvence, které se v dané situaci uplatňují, ale není jasné, zda se konvence pro možnost hodnocení pravdivosti liší od konvence pro možnost hodnocení vhodnosti zásadně jiným způsobem, než konvence pro možnost hodnocení vhodnosti od konvence pro možnost hodnocení spravedlivosti.

To, zda svědkovo „Rozmysli si to.“ budeme hodnotit na základě kritéria vhodnosti, upřímnosti, pravdivosti nebo třeba hlasitosti, záleží na tom, jak situaci vnímáme, tedy i na tom, jaké konvence vedou kroky všech jejích aktérů. Kdybychom se pokusili na svědkovu výpověď aplikovat kritérium vhodnosti, mohli bychom se pak mezi sebou dohadovat, zda jeho slova vhodná byla, anebo nebyla. Pokud bychom se však v tomto případě pokusili aplikovat kritérium spravedlivosti, dohadovali bychom se pak spíše o tom, co to v tomto případě vůbec znamená, radit spravedlivě nebo nespravedlivě. Napotřetí bychom se mohli pokusit svědkovu výpověď hodnotit na základě kritéria pravdivosti. Pravděpodobně bychom řekli, že v tomto případě nelze pravdivostní hodnotu určit, a na základě toho, jakou teorii pravdivosti běžně užíváme pro podobná hodnocení, bychom mohli vysvětlit, proč tomu tak je.¹¹ Oproti tomu v případě našeho informování „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“ bychom běžně zvládli naši

¹⁰ Viz. AUSTIN, John Langshaw. *Truth*, s. 130-131.

¹¹ Existují samozřejmě i teorie pravdy, v jejichž rámci bychom dané výpovědi pravdivostní hodnotu připsat mohli. Později v této práci vyložíme např. základy teorie pravdy D. Lewise. LEWIS, David. *Convention*. Oxford: Blackwell Publishers, 2002.

výpověď ohodnotit jako pravdivou nebo nepravdivou, třeba na základě toho, jakou barvu by měla ženichova kravata na svatební fotce. Vedle toho bychom mohli říci, že naše výpověď byla vhodná, jelikož strýc chtěl znát všechny podrobnosti a vyptával se nás. Ale v reakci na otázku, zda byla spravedlivá, můžeme buď nechápavě koukat, nebo se zasmát a říci, že jsme přece ženicha nijak neodsuzovali, neshazovali ho, a že proti modré kravatě nic nemáme a líbí se nám – zkrátka že šlo o pouhý informativní popis.

V případech kritérií vhodnosti a spravedlnosti jsme vybírali hodnotící kritéria na základě toho, jaké výrazy se konvenčně užívají nebo neužívají při hodnocení typu aktu, jako který jsme danou výpověď klasifikovali, načež jsme k nim přidali kontrastní kritérium pravdivosti. Dle Austina by záležela otázka toho, zda je dávání rady vhodné, přehnané, nebo třeba zbrklé, resp. zda ho tak ohodnotíme, na tom, „v jakém vztahu je obsah rozsudku nebo ohodnocení vzhledem k faktům, nebo k přístupné evidenci o faktech,“¹² přičemž stejným způsobem by se postupovalo i v případě zjišťování pravdivosti nějakého tvrzení, třeba zrovna našeho „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“

Je tedy hodnocení pravdivosti tvrzení hodnocením jiného řádu oproti dalším zmíněným hodnocením daného tvrzení? Spolu s tímto tázáním se znovu ptáme i po tom, zda se tato hodnocení zakládají na konvencích dvou různých řádů. Austin na tuto otázku prostou odpověď nenabízí. Jeho různá vyjádření k tomuto problému jsou asi nejlépe shrnuta slovy: „Čím více přemýšlíte o pravdivosti a nepravdivosti, tím více zjišťujete, že pouze velmi málo tvrzení, která kdy užijeme, jsou pouze pravdivá nebo pouze nepravdivá. Většinou existuje otázka, zda jsou férová nebo neférová, adekvátní nebo neadekvátní, přehnaná nebo nepřehnaná... „Pravdivé“ a „nepravdivé“ jsou jen obecné nálepky pro celou dimenzi různých ohodnocení, která mají co do činění se vztahem mezi tím, co říkáme, a fakty. Pokud tedy rozvolníme naše představy o pravdivosti a nepravdivosti, uvidíme, že tvrzení, hodnocená ve vztahu k faktům, nakonec nejsou tak moc odlišná od rad, varování, rozsudků atd.“¹³ Na základě Austinových slov se tak můžeme pokusit odvodit možnou odpověď na naši otázku.

Pokud v kontextu teorie řečových aktů pracujeme s jakoukoli výpovědí, vždy se jedná o výpověď užitou, a to za určitých okolností. Oproti tomu můžeme pracovat s větami, jejichž užití není pro jejich analýzu podstatné – může se jednat např. o věty

¹² AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*, s. 250 – 251.

¹³ AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*, s. 250.

obecného rázu, analytické věty, věty sloužící jako pouhý příklad určitého jevu, bez ohledu na to, jak reálná je možnost jejich užití v běžné konverzaci. Austin pracuje s větami, které jsou užité, a analyzuje výpovědi jako řečové akty, jimiž něco vykonáváme. Uplatňování kritéria pravdivosti pak může být prováděno rovněž dvojím způsobem: buď na základě pravdivostních podmínek formulovaných na základě určité pravdivostní teorie přiřazujeme výpovědím (nebo větám, tvrzením...), pravdivostní hodnoty, za předpokladu, že je na základě dané teorie vyhodnotíme tak, že mohou pravdivostních hodnot nabývat. Anebo se soustředíme na to, kdy bychom o výpovědi mluvili jako o pravdivé nebo nepravdivé¹⁴ v rámci naší běžné komunikace.¹⁵ V případě, že by v tomto kontextu dávalo smysl výpověď hodnotit jako pravdivou nebo nepravdivou, ohodnotili bychom ji dle pravdivostních podmínek, které by však v některých případech mohly být velmi podobné těm pravdivostním podmínkám, které by se uplatňovaly v případě prvním. Rozdíl však tkví v tom, že v prvním případě bychom větu „Současný francouzský král je holohlavý.“ hodnotili buď jako nepravdivou, nebo bychom řekli, že není pravdivá ani nepravdivá, a případně k tomu připojili odůvodnění našeho hodnocení. V případě druhém, kdy by se podnapilý bratranec na svatební hostině vyjádřil k otázce, zda François Hollande nosí přičesek, slovy „Současný francouzský král je holohlavý!“ bychom s ním pravděpodobně nakousnutou filozofickou otázku vážně řešit nepočali. To znamená, že bychom jeho výpověď mohli ohodnotit jako zábavnou, nevhodnou, nebo třeba odvážnou. Větu „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“ bychom v prvním případě ohodnotili jako pravdivou, v případě druhém pak jako vhodnou, upřímnou, přesnou, a možná znovu také jako pravdivou.

V Austinově případě je tedy hodnocení pravdivosti jen jedním z mnoha dalších možných hodnocení, kdy ke každému z nich se vztahují specifické konvence, které se mohou lišit dle místa, společnosti, doby a dalších faktorů. V prvním případě se opravdu

¹⁴ Austin při svém zkoumání pravdy a pravdivosti ve svém textu *Truth* (AUSTIN, John Langshaw. *Truth*, s. 117.) postupuje právě tímto způsobem: ptá se po tom, jak většinou slova „pravda“ a „pravdivý“ používáme. Nezáleží přitom na tom, že tvrzení jsou vyhodnocena jako primární formy, kterým je pravdivost přisuzována, ale na tom, za jakých okolností se daných slov užívá v běžné komunikaci mluvčích daného jazyka, a to takových mluvčích, kterým mohou být analýzy filozofie jazyka zcela cizí.

¹⁵ Viz. STENIUS, Erik. *Mood and Language-Game*. In: *Synthese Library*. 1969, vol. 20, s. 251-271. V rámci jazyka rozděluje gramatický způsob a zbytek věty, který zůstane po oddělení indikátoru gramatického způsobu. Pravdivostní podmínky určuje pro každé zvlášť; na něj navazuje LEWIS, David. *Convention*.

jedná o konvence řádově jiného druhu, než v případě druhém, ale první případ je případem ze sféry, ve které se Austin nepohybuje. Austin analyzuje výpovědi řádově analogické s případem druhým.

Austin se konvencím, kterým podléhá určování pravdivosti, přímo věnuje ve svém textu *Truth*,¹⁶ kde zavádí rozlišení dvou různých souborů sémantických konvencí určujících pravdivostní hodnotu určitého tvrzení: „A konečně (pro tyto účely – samozřejmě, že musí být splněny i další podmínky), musí existovat dva soubory konvencí: *Deskriptivní* konvence souvztažující slova (= věty) s *typy* situací, věcí, událostí, atd., které se nacházejí ve světě. *Demonstrativní* konvence souvztažující slova (= výpovědi) s *historickými* situacemi, atd., které se nacházejí ve světě.“¹⁷ Deskriptivní konvence určují, jaké výrazy obvykle používáme v určitých opakujících se situacích, zatímco konvence demonstrativní určují to, jakou výpověď reálně konáme v jednotlivé situaci. Naše tvrzení je pak pravdivé, pokud historická situace, ve které ho proslovujeme, je situací typu, v souvislosti s nímž konvenčně užíváme daných výrazů. Pokud bychom tedy pro situace, v nichž popisujeme něco červeného, konvenčně užívali adjektiva „červený“, a pro situace, v nichž popisujeme něco modrého, konvenčně užívali adjektiva „modrý“, a konečně pro situace, v nichž popisujeme něco červenomodrého, konvenčně užívali adjektiva „červenomodrý“, pak by pravdivost našeho tvrzení ohledně ženichovy kravaty byla určována tím, zda byla výpověď „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“ užitá v souvislosti se situací, v níž měl ženich modrou, nebo červenou kravatu. Jelikož my si jasně pamatujeme, že byla modrá, ale svatební foto nám ukazuje jasnou červenou, situace není zcela jednoznačná a dané tvrzení ohodnotíme dle toho, k čemu všemu při určování jeho pravdivosti přihlížíme.

Tyto konvence lze uplatnit i v případě dalších ohodnocení. Austin říká, že „existuje nesčetně dalších adjektiv, která jsou ve stejné třídě, jako „pravdivý“ a „nepravdivý“, která se zabývají vztahy mezi slovy (užitými s referencí k historické situaci) a světem [...]“¹⁸ Užitím těchto adjektiv můžeme hodnotit výpovědi, které by nás za běžných okolností ani nenapadlo hodnotit jako pravdivé nebo nepravdivé. Svědkovu radu tak na základě dalších okolností běžně ohodnotíme spíše jako opodstatněnou, starostlivou, špatnou nebo třeba nevhodnou, ale ne jako pravdivou nebo nepravdivou. A pokud se ji rozhodneme hodnotit ne na základě kritéria pravdivosti, ale vhodnosti, pak můžeme

¹⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Truth*.

¹⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Truth*, s. 121-122.

¹⁸ AUSTIN, John Langshaw. *Truth*, s. 129.

zformulovat následující podmínku vhodnosti: Deskriptivní konvence určují, jaké výrazy obvykle používáme v určitých opakujících se situacích, zatímco konvence demonstrativní určují to, jakou výpověď reálně konáme v jednotlivé situaci. Naše tvrzení je pak vhodné, pokud historická situace, ve které ho proslovujeme, je situací typu, v souvislosti s nímž konvenčně užíváme daných výrazů.¹⁹ Pokud tedy konvenčně užíváme adjektivum „vhodný“ při určitém typu situací a adjektivum „nevhodný“ při jiném typu situací, o svědkově radě se vyjádříme v tom smyslu, že byla nevhodná, tehdy, když typově odpovídá výpovědím, o nichž říkáme, že jsou nevhodné. Souvztažnost mezi výrazy našeho jazyka, vč. právě uvedených adjektiv, a typy situací, které nastávají, je přitom ustavena zcela konvenčně²⁰ a může tak podléhat různým změnám.

Budeme tudíž pracovat s interpretací, při které sice je pravdou to, že konvence pro určování pravdivosti se liší od konvencí pro určování dalších hodnocení, jako např. vhodnosti nebo upřímnosti, ale neliší se řádově; liší se podobným způsobem, jako se např. konvence pro určování upřímnosti liší od konvencí pro určování odvážnosti.

Při vymezování performativu oproti konstativu Austin píše, že „... vyslovení věty znamená vykonání určitého činu, anebo je jeho součástí – tento čin sám by přitom *normálně* nebyl popisován jako řečení něčeho.“²¹ Platí, že onen čin může být popisován i jako řečení něčeho, ačkoliv jiná hodnocení jsou pro nás zpravidla zajímavější a dozvídáme se z nich více o tom, co se událo. Když budeme popisovat, co se ve svatebním sále vlastně stalo, máme několik možností: můžeme říci, že ženich řekl „ano“, ale rovněž se můžeme vyjádřit v tom smyslu, že se oženil. Bylo by od nás matoucí popisovat to, jak ženich řekl „ano“ na otázku svědka, zda si chce opravdu nevěstu vzít, ale bylo by to možné. Pokud zvolíme druhou možnost a řekneme, že se oženil, situace bude pro našeho posluchače mnohem jasnější, bude ušetřen nutnosti některých dalších dovození a tím pádem nebezpečí omylu.

Podle Austina by bylo nesprávné pojímat ženichovo „ano“ jako popis toho, co vykonává. Jeho „ano“ není popisem nějakých vnitřních stavů, které by samy o sobě byly vykonáním daného aktu. Je velmi pravděpodobné, že u většiny aktů určité vnitřní stavy hrají důležitou úlohu, ale samy o sobě nejsou jejich výkonem. Slova pronesená při

¹⁹ Nyní jsme pouze zopakovali pasáž z předchozího výkladu konvencí pro určování pravdivosti, ale na místo výrazu „pravdivé“ jsme vepsali výraz „vhodné“.

²⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Truth*, s. 124.

²¹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 22.

výkonu aktu zase nejsou popisem těchto vnitřních stavů. Je totiž rozdíl mezi vykonáním činu a popisováním toho, jaký čin konáme – v prvním případě čin činíme explicitním, zatímco ve druhém tvrdíme, resp. říkáme, o jaký čin jde.²² Jasněji se tato možnost ukáže spíše na případu, kdy by slova oddávajícího „... prohlašuji vaše manželství za právoplatně uzavřené,“ mohla být chápána jako pouhý popis toho, co vykonává, tedy jako popis toho, že snoubence oddává, nebo popis toho, že něco prohlašuje. Vyslovit určitá slova za určitých okolností ale neznamená „... popisovat svůj výkon toho, co o mně taková výpověď říká, že dělám, či tvrdit, že to dělám: vyslovit větu znamená udělat to.“²³ Pokud bychom byli přítomni u svatebního obřadu, mohli bychom jeho výsek popsat tak, jak jsme ho popsali v případě úvodního popisu svatby. Rovněž bychom mohli veškeré citace převést do nepřímé řeči, čímž bychom učinili explicitním, co dotyční udělali: „Oddávající se zeptal Jiřího, zda si chce vzít Terezu a Jiří odpověděl kladně. Pak se oddávající zeptal Terezy, zda si chce vzít Jiřího, načež i Tereza souhlasila. Poté je oddávající prohlásil za muže a ženu a oni se podepsali do matriční knihy,“ anebo „Jiří uzavřel manželství s Terezou, oddávající je oddal ve svatebním sále na magistrátu.“ V případě, kdy při popisu obřadu nebyla užitá přímá řeč, bychom na rozdíl od případu, kdy užitá byla, měli být schopni všem větám našeho popisu přiřadit pravdivostní hodnoty. Existuje ale bezpočet způsobů, jak celý ceremoniál popsat, a to, jestli můžeme určit, zda jsou věty jeho popisu pravdivé či nepravdivé, pro nás již v této chvíli není určující.

Vedle dalšího záleží hlavně na tom, co je zrovna pro mluvčího a jeho posluchače důležité a co je třeba zdůraznit, ovšem za neustálého přihlížení k tomu, na co se konvenčně klade důraz při dané příležitosti. Může to být třeba zvláštní nářečí ženicha, které nejlépe zprostředkujeme tak, že ho budeme při vyslovení „ano“ imitovat, ale zpravidla nás zajímá spíše to, co se vlastně stalo – stalo se to, že Jiří uzavřel manželství s Terezou. V rámci Austinovy teorie řečových aktů je právě toto poslední vyjádření nejpřirozenějším popisem toho, co se stalo, když zaznělo ženichovo „ano“. Pokud člověk vykoná performativní výpověď, tedy „[...] pokud člověk vykoná výpověď tohoto druhu, měli bychom spíše říci, že něco dělá, než že pouze něco říká.“²⁴ My jsme podali zprávu o uzavření manželství, o tom, co Jiří řekl, a Jiří tím, že to řekl, manželství uzavřel.

²² AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*, s. 245.

²³ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s.23.

²⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*, s. 235.

V některých případech se může stát, že je performativní výpověď popisem, ačkoliv se tak původně nezdá: „...jsou mnohé situace, kdy pociťovat určitou „emoci“ (promiňte mi tento výraz), nebo „touhu“, nebo zaujmout určitý postoj je považováno konvenčně za vhodnou nebo přiměřenou odpověď či jistý stav věcí.“²⁵ Když v některých situacích opravdu něco z toho, co se od nás konvenčně očekává, pociťujeme, pak si o tom přejeme zpravit i své okolí. Když tedy tetička řekne „Cítím lítost nad tím, že nemohla přijít moje vnučka.“, pak budeme její výpověď považovat spíše za popis než za performativ, jímž by vykonávala akt cítění lítosti. Přitom pro hodnocení její výpovědi není zásadní to, zda popisované city doopravdy prožívá, nebo ne. Pokud je konvenčně náležité olitovat absenci své vnučky, pak ji tetička olituje, ať už je její výpověď doprovázena patřičnými city, nebo není. Austin výrazy jako „Cítím lítost“, „Jsem pohoršen“, „Jsem srozuměn“ označuje jako „zdvořilostní věty“: „Je pouze věcí konvence takto je vyslovit, ale *není* tomu tak, že když se řekne „mám potěšení“, tak že nějaké potěšení z toho, že něco dělám, *skutečně* mám... Jen to, že nějaká výpověď je konvenčním výrazem cítění nebo postoje, samo ještě *nestačí* k tomu, aby patřila k výpovědím performativním.“²⁶

Nyní se Austin sám nevyjadřuje příliš jasně, jelikož na jedné straně dovoluje možnost performativů jako informování, odpovídání, tvrzení, konstatování, nebo třeba zmiňované popisování, ale na straně druhé říká, že zdvořilostní fráze performativy nejsou. Záleží pak na tom, jakým způsobem budeme zdvořilostní fráze chápat. Formulaci „Cítím lítost, že...“ lze převést na explicitní „Informuji vás, že cítím lítost, že...“ Tuto formulaci by ale tetička samozřejmě nepoužila, jelikož není vhodným výrazem pro konvenčně vyžadované vyjádření lítosti. Je tedy otázkou, zda se chápáním zdvořilostní fráze jako performativu informování nebo třeba konstatování neztrácejí určitá specifika výpovědi zdvořilostní fráze.

Dalším případem, kdy se nám může zdát, že jde o performativ, ale ve skutečnosti o něj nejde, je situace, ve které ohlašujeme svou činnost dopředu. Když nám někdo řekne „Zdravím vás!“ a pak se nám lehce ukloní, není jasné, zda nás pozdravil již svou výpovědí, anebo pouze dopředu ohlašoval, že nás pozdraví. Nebo v případě, že na svatební oslavě ženich začne vtipnou historku slovy: „Představte si, co mi řekl svědek! Cituji: „Rozmysli si to.““, tím, že říká, že cituje, nekoná akt citování. Obě vyjádření lze

²⁵ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 86.

²⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 88.

ale převést pomocí performativního slovesa „ohlašuji“, tedy: „Ohlašuji, že vás pozdravím úklonem.“ Anebo „Ohlašuji, že budu citovat svědkova slova...“. V těchto případech se tak zdá, že můžeme bez obav převést zdánlivý explicitní performativ na explicitní performativ, který už odpovídá daným situacím.

Austin se nakonec vyjadřuje poněkud překvapivě; zdá se, že tyto dva případy jsou speciálními případy, kdy vlivem konvenčnosti nejde o performativy. „Nakonec jsme rozlišili naše performativy od: (1) čistě konvenčních, zdvořilostních frází [...] Tyto jsou zcela odlišné tím, že i když jsou jen formální a nemusí být upřímné, nejsou [...] performativy. Zdá se, že představují úzce vymezenou skupinu, omezující se na projevení citu nebo na projevení citové reakce na něco řečeného či slyšeného [...] (2) Od případu, kdy jednání následuje po jeho ohlášení slovy [...] U těchto obrátů je význačný zvlášť velký sklon k tomu, aby přecházely v čisté performativy, když jednání, které následuje po ohlášení slovy, je samo čistě konvenčním úkonem.“²⁷ Budeme se držet interpretace, v rámci níž by Austin nevyklučoval výpověď „Cituji: „Rozmysli si to.“ z oboru performativů. Namísto toho by ale chtěl svými slovy zdůraznit, že sloveso „cituji“ není v tomto případě explicitním performativem – tím je slovo „ohlašuji“ po převedení výpovědi na její explicitní formu. Společně s Austinem tedy ohlašování budoucího jednání nebudeme chápat jako performativ daného jednání samého, ale jako performativ ohlašování tohoto jednání. Stále však zůstává otázkou, zda podobným převedením neztratíme v případě čistě zdvořilostních frází to, co je činí zdvořilostními frázemi. V tomto bodě se Austin vyjádřil jasně: čistě konvenční, zdvořilostní fráze vyloučil i z možné kategorie performativů, nazývaných „behavitivy“, ke které bychom měli tendenci je řadit. Tyto výpovědi tak nejsou performativní v tom smyslu, v jakém se zdají být: nejsou performativní jako výraz cítění nebo postoje jejich mluvčích. V celku Austinova systému však jsou performativní ve smyslu vykonání určitého řečového aktu v rámci sociální interakce.

Nyní můžeme pro zajištění jasnosti uvést několik příkladů toho, jak může performativ, neboli performativní výpověď, vypadat. Není totiž pouze jedna možná forma, podle které bychom ho neomylně poznali. Jako typický příklad performativu je uváděna výpověď, jejíž sloveso je v první osobě singuláru prézenta indikativu aktiva. Stejně jako Austinův příklad „Křtím tuto loď jménem *Královna Alžběta*.“ by to byla např. výpověď „Blahopřeji vám!“. V tomto případě je totiž sloveso dané věty explicitně

²⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 92.

vysloveno a uvedeno v náležitém tvaru. Host v tomto případě vykonává akt blahopřání tím, že řekne „Blahopřeji vám!“, resp. tím, že novomanželům poblahopřeje. Ne vždy ale musí být explicitně vyjádřeno to, co mluvčí vykonává. Kdybychom chtěli někomu poradit, aby si svatbu rozmyslel, nemusíme vždy užít formule „Radím ti, aby sis to rozmyslel,“ můžeme říci třeba „Být tebou, rozmyslím si to“, nebo „Rozmysli si to.“ Performativem může být i taková výpověď, která ani sloveso neobsahuje. Místo předchozí formule blahopřání mohu říci pouze „Gratulace!“ nebo „Hodně štěstí!“. To samé platí i pro psaný text: když se na svatbu nedostavím, mohu pouze poslat lístek, na kterém by stálo: „Blahopřeji vám ke svatbě a přeji mnoho štěstí do společného života!“, nebo něco jiného. Důležitý je kontext, z něhož by mělo být zřejmé, o jaký akt se jedná, resp. co je vyslovením určitých slov vykonáno.

V našem případě má performativní akt vždy verbální podobu. To ale neznamená, že by performativní akt nemohl být vykonán mlčky – tuto možnost však Austin příliš nerozvádí a pracuje s ní spíše jako se speciálním případem vyskytujícím se v jeho teorii.²⁸ Mlčky bezesporu můžeme docílit podobných výsledků, jakých bychom docílili za užití slov. Pokud svatební procedura předepisuje souhlasit výrazem „ano“, myšlenkou tohoto nařízení není to, aby za každou cenu zaznělo hlasité a zřetelné „ano“, ale aby byl jasně a explicitně vyjádřen souhlas oddáváného. Pokud nemůže mluvit, ať už z jakýchkoli důvodů, procedura se výjimečně upraví tak, aby byla podstoupitelná i pro něho. Běžnějším příkladem však může být např. tiché podání ruky a dojaté pousmání místo ustáleného a konvenčně používaného výrazu „gratuluji vám“, nebo bouchnutí balíčkem bankovek o stůl namísto slov „Tak já se s tebou tedy vsázím.“

Ať už je sloveso performativní výpovědi v první, druhé, nebo třetí osobě, anebo má jakýkoli jiný tvar, vždy odkazuje k mluvčímu, jelikož on je ten, kdo akt vykonává. V mluvené podobě tím, že jde o osobu, která výpověď pronáší, zatímco v psané formě tím, že osoba připojí svůj podpis:²⁹ „[...] charakteristika performativních výpovědí měla spočívat v tom, že jde o realizaci jistého jednání [...] Jednání může být konáno pouze osobami, a v našich případech je zjevné, že ten, kdo výpověď pronáší, musí být totožný s tím, kdo jedná.“³⁰ Jelikož to, co je v okamžiku pronášení performativní výpovědi vykonáváno, je vykonáváno mluvčím, je za základní tvar performativu považována výpověď, jejíž sloveso je v první osobě singuláru prézenta indikativu aktiva. Každou

²⁸ Viz. AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

²⁹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 71.

³⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 71.

performativní výpověď by mělo být možné převést na tento základní tvar.³¹ „Gratulace!“ tak můžeme převést na „Blahopřeji vám!“, „Rozmysli si to.“ na „Radím ti, aby sis to rozmyslel.“, „Jde se gratulovat!“ na „Vyzývám tě, abys přistoupil k ženichovi a pogrataloval mu.“ Tím se stane zjevným, že jde o performativní výpověď, a navíc se stane zjevným to, o jaký druh řečového aktu se jedná – v našem případě o blahopřání, dávání rady a vyzývání. Slovesa „blahopřeji“, „radím“ a „vyzývám“ pak stejně jako veškerá další, která přímo zexplicitňují provedené akty, nazýváme explicitními performativními slovesy. Každou výpověď, která je jimi uvozena, pak explicitní performativní výpovědí.

Explicitní performativní slovesa slouží pouze k tomu, aby se stalo jasným, o jaký druh aktu jde, tedy vedle kontextu, tónu řeči a její kadence napomáhají k jeho rozpoznání. Jak jsme již uvedli výše, to, že jich užijeme, neznamená, že tím pádem popisujeme akt, který právě vykonáváme, místo toho, abychom ho jejich vyslovením vykonávali. Věty „Poradil mu, aby si to rozmyslel.“ nebo „Informovala jsem vás, že do sálu se nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí.“ můžeme hodnotit jako konstativy a tudíž jim přisuzovat pravdivostní hodnoty, jelikož jimi popisujeme, co se událo. Podle Austina bychom však výpovědi „Radím ti, aby sis to rozmyslel.“ nebo „Informuji vás, že do sálu se nahrnuli lidé a seřadili se mezi připravené řady židlí.“ nemohli hodnotit jako pravdivé nebo nepravdivé podobně, jako bychom takovým způsobem nemohli hodnotit větu „Rozmysli si to.“ Slova „informuji vás“ nebo „radím ti“ totiž neinterpretuje jako popisy našeho konání, ale jako výrazy, jejichž vyslovením provádíme akty informování a dávání rady. V případě, že bychom všechny výpovědi obsahující explicitní performativy hodnotili jako konstativy, tedy jako popisující naše činy nebo náš vnitřní stav, který je doprovází, bychom jim totiž pravdivostní hodnoty bezpochyby přisuzovat mohli.³² Každému performativu, který by bylo možné převést na performativ explicitní, by bylo možné připsat pravdivostní hodnotu – to by však bylo

³¹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 72.

³² Viz. RÉCANATI, François. *Meaning and Force: The Pragmatics of Performative Utterances*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, §23. Récanati explicitním performativům pravdivostní hodnotu připisuje: nemá problém s tím, že bychom je hodnotili jako popisy našeho konání nebo našich vnitřních stavů. Vedle toho je však stále popisuje tak, že jejich vyslovením se příslušný akt koná. Tím pádem nutně dochází k závěru, že explicitním performativy na základě kritéria pravdivosti hodnotit lze, přičemž budou však vždy pravdivé – jsou sebezpotvrzující: „Tím, že říkám, jaký akt konám, tento akt konám, a má výpověď je pravdivá pouze na základě toho, že je užita.“ RÉCANATI, François. *Meaning and Force: The Pragmatics of Performative Utterances*, s. 89.

v rozporu s Austinovými tvrzeními: podle Austina je většina performativů převoditelná na performativy explicitní, ale pravdivostní hodnoty lze přisuzovat pouze jejich mnohem menší části, konkrétně skupině performativů, které nazývá konstativy. Explicitní performativy přitom jako konstativy neanalyzuje.

Podobně jako mohou být činy, které samy o sobě nevyžadují žádný verbální doprovod, zdůrazněny nebo zexplicitněny tím, že je doprovodíme určitým gestem nebo pronesením určitých slov, mohou být i performativní výpovědi zexplicitněny tím, že je převedeme do takové formy, ve které bude užito explicitní performativní sloveso. Můžeme např. upřít zrak na někoho, kdo je od nás vzdálen několik metrů, a začít ve vzduchu mávat rukou s rozevřenou dlaní. To, že se ho snažíme pozdravit, můžeme naznačit tak, že nebudeme nápadně uhýbat zrakem směrem ke dveřím, nebudeme u toho výhružně krčit čelo, ale naopak se usmějeme a třeba mu ještě pokyneme hlavou. Kdyby i to bylo málo, můžeme, nedbajíce na slavnostní atmosféru v sále, zakřičet „Ahoj!“. Kdybychom se s ním potkali ve stejné části sálu, můžeme ho rovněž pozdravit jednoduchým „Ahoj!“, nebo třeba méně obvyklou formulací „Zdravím tě!“. Stejně jako byly v případě zamávání výraz „ahoj“ nebo naše pokývnutí hlavou pouhými doprovodnými znaky a ne popisy našeho konání, stejně tak není v případě druhém věta „Zdravím tě!“ popisem toho, že někoho zdravíme, natož nějakých našich vnitřních stavů, kterými byl náš pozdrav doprovázen.

Performativem se tedy může stát v podstatě jakákoli věta, přičemž je zásadní kontext, v němž je užita. Tím, že vyslovíme výpověď, vždy již něco konáme - otázka po tom, co vše konáme, však může být zodpovězena vždy až tehdy, když výpověď analyzujeme v rámci jejího kontextu. Jak jsme viděli, ne vždy se nám může performativ jevit stejně na začátku analýzy a na jejím konci: kritérium smysluplného převedení na performativ explicitní nám může být nápomocno v určování toho, jaká konvenčně uznaná procedura se v té které situaci uplatňuje. Ne vždy se nám však akt, který se pokoušíme vykonat, podaří. Po tom, co jsme vyložili, co je to performativ a jaké může mít podoby, se pokusíme objasnit, jak rozpoznáme zdařilý řečový akt.

1.2 TEORIE NEZDARŮ

Ukázali jsme, že ptát se u každé věty pouze po tom, zda je pravdivá nebo nepravdivá, by znamenalo opomíjet celou řadu dalších klasifikací, které pro nás jsou v rámci běžné komunikace mnohem důležitější. Jelikož tím, že pronášíme určitou výpověď, vždy něco konáme, nás především zajímá, zda se nám to, o co se pokoušíme, nakonec opravdu vykonat podařilo.

Abychom mohli spolehlivě určit, který čin je zdařilý a který ne, vytvořil Austin „teorii nezdarů“, tedy soubor požadavků, které každý řečový akt musí splňovat pro to, aby byl uznán zdařilým. Ve výkladu této teorie se poprvé setkáváme s tím, že Austin explicitně pracuje s konvencemi a s tím, co je konvenční. Systematický výklad této teorie Austin provádí vícekrát. Asi nejstručněji shrnuje systém zdařilostních podmínek následovně: „Prvním pravidlem tedy je, že konvence, na kterou se odvoláváme, musí existovat a být přijata. A druhé pravidlo, rovněž velmi zřejmé, je, že okolnosti, za kterých bychom se chtěli na tuto proceduru odvolat, k tomu musí být vhodné.“³³ Při pronesení performativu se dle Austina tedy odvoláváme na určitou konvenci, na jejímž základě jsou rovněž určeny okolnosti, které jsou pro výkon příslušného aktu vhodné.

Tato jednoduchá verze systému zdařilostních podmínek je v jiném Austinově textu rozvedena následujícím způsobem, kdy podmínka (A.1) bude odpovídat „prvnímu pravidlu“ a podmínky (A.2, B.1, B.2, Γ.1 a Γ.2) budou odpovídat „druhému pravidlu“:³⁴

(A.1) *Podmínka*: Musí existovat nějaká přijatá konvenční procedura, která má určitý konvenční účinek, procedura zahrnující vypovídání určitých slov určitými osobami za určitých podmínek.

Nezdar: Selhání (akt zamýšlený, ale nulitní)
 Chybné evokace (nedovolený akt)
 ? (Procedura neexistuje)³⁵

³³ AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*, s. 237.

³⁴ Vnořuji do sebe dvě různá schémata nacházející se na dvou odlišných místech textu: systém požadavků (AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 31) a systém nezdarů při nesplnění těchto požadavků (AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 34). Pokud možno, uvádím v rámci nového schématu jen minimálně poupravené citace překladu Austinova originálního textu.

(A.2) *Podmínka*: Jednotlivé osoby a okolnosti musí být v daném případě přiměřené k tomu, aby se oné speciální procedury, která má být použita, mohlo použít.

Nezdar: Selhání (akt zamýšlený, ale nulitní)
Chybné evokace (nedovolený akt)
Chybné aplikace

(B.1) *Podmínka*: Procedura musí být provedena všemi účastníky správně.

Nezdar: Selhání (akt zamýšlený, ale nulitní)
Chybná provedení (akt neplatně provedený)
Formální závady

(B.2) *Podmínka*: Procedura musí být provedena všemi účastníky úplně.

Nezdar: Selhání (akt zamýšlený, ale nulitní)
Chybná provedení (akt neplatně provedený)
Závady neúplnosti

(Γ.1) *Podmínka*: Kde tato procedura má být použita lidmi, kteří mají určité myšlenky či určité city, nebo jako základ určitého následného chování některého z účastníků, pak osoba, která se na ní podílí (a takto se jí dovolává), musí ony myšlenky a city skutečně mít, a účastníci musí mít záměr tak a tak se chovat.

Nezdar: Zneužití (akt vykonaný, ale čistě vnějškový)
Akt neupřímný

(Γ.2) *Podmínka*: Daná osoba se následně skutečně musí takto chovat.

Nezdar: Zneužití (akt vykonaný, ale čistě vnějškový)
? (Chybí očekávané následující chování)

Pokud při výkonu aktu není splněna některá z právě uvedených podmínek (A.1 – Γ.2), bude akt nezdařený. Podmínka (A.1) odpovídající prvnímu pravidlu tak opět pracuje s konvencí, přičemž stejně jako první pravidlo určuje zbytku podmínek to, jakými konkrétními požadavky budou jejich formulace naplněny. V tomto případě se pouze více soustředíme na rozepsání podmínek pro různé okolnosti, které při uplatňování konvenčních procedur mohou nastat.

³⁵ V případech (A.1) a (Γ.2) Austin používá otazníky, jelikož nenašel vhodný výraz pro příslušné nezdary. Výrazy v závorkách nejsou původní a nezdary nepojmenovávají, jsou pouze popisné a slouží k větší přehlednosti schématu.

Austin připojuje ještě další tři typy nezdaru,³⁶ kterými může být jeho zdařilé provedení zmařeno. Tyto možné nezmary však Austin do základních pravidel pro řečové akty nezahrnuje s tím, že jsou „odlišné – nebo odlišitelné – od toho, co jsme se rozhodli probírat jako nezmary.“³⁷ Odlišné jsou proto, protože jejich nesplnění má za následek něco jiného, než nesplnění některé ze zdařilostních podmínek. Austin je označuje názvy jako „polehčující okolnosti“, „faktory snižující zodpovědnost“ nebo „faktory zodpovědnosti zbavující“.³⁸ Zde je uvádím ve formě dalších zdařilostních podmínek:³⁹

(i) *Podmínka*: Konání obecně nesmí být provedeno pod nátlakem nebo náhodně nebo na základě toho či onoho druhu omylu, anebo jiným nezáměrným způsobem.

Nezdar: Nešťastné rysy konání

(ii) *Podmínka*: Výpověď nemůže být řečena např. hercem na scéně, nebo jako součást básně, mluvčí ji nesmí pronášet sám pro sebe. Jazyk musí být použit vážně, nikoli způsobem *parazitujícím* na normálním užívání jazyka.

Nezdar: Pronesení výpovědi za neobvyklých okolností

(iii) *Podmínka*: Mluvčí musí být adresátem výpovědi slyšen a tento adresát musí pochopit, co mluvčí koná.

Nezdar: Nedorozumění

Když by se pár dní po svatbě prokázalo, že ženich byl v hypnóze nebo pod nátlakem kmotra nevěsty, který ho nutil si ji vzít pod pohrůžkou smrti, byl by předestřen pádný důvod, proč manželství anulovat. V těch případech, které nejsou explicitně dány zákonem, je situace o poznání nejasnější. Pokud nás někdo pod libovolnou pohrůžkou donutí mu poradit, neznamená to, že jsme mu neporadili. Znamená to pouze to, že nebylo zcela v našich rukách, zda radu dáme, nebo ne. Kdyby na svědka po svatbě uhodila novomanželka s tím, jestli ženichovi poradil, aby si svatbu rozmyslel, jistě by pro něj v případě jeho viny bylo polehčující okolností to, že ho k tomu ženich sám donutil. Nyní si představme situaci, že by šlo o domluvené manželství (bez ohledu na to, že v naší zemi to běžnou praxí není). Co kdyby došlo k podvodu a před oltář se

³⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 36-37.

³⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 36.

³⁸ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 37.

³⁹ Přesné znění „podmínek“ a „nezdaru“ odvozuji z Austinova textu, v němž ale nejsou uvedeny v této přehledové formě. Opět se snažím jednotlivé formulace co možná nejméně upravovat.

dostavila jiná žena, než pro kterou byl ženich určen – zakrytou závojem by ji ani její příbuzní nepoznali, její nastávající pak už vůbec ne, jelikož by ji viděl poprvé v životě. Když by byl po svatbě odhalen její pokus ukrást identitu původní nevěstě, novomanžel by jistě nebyl spokojen s tím, že byl uveden v omyl, a prohlásil by svůj souhlas s uzavřením příslušného manželství za neplatný. Stejně tak by se nám mohlo stát, že bychom si spletli ženicha a místo něj pogratovali jeho svědkovi. Řekli bychom pak ale, že jsme svědkovi nepogratulovali? Opět jde spíše o nešťastnou situaci – gratulaci jistě nebudeme brát zpět, ale spíše řekneme, že jsme se zmýlili, akt gratulace prohlásíme za omyl a společenské faux-pas se pokusíme zapomenout. Pro různé akty jsou typické různé problémy, ale problémy podobného druhu se mohou vyskytnout u každého z nich.

Nyní si představme, že by se celá naše ústřední celá popisovaná svatba odehrála na jevišti některého z městských divadel. Pokud by nešlo o netradiční, vážně míněnou svatbu na prknech, která znamenají svět, o divadelních postavách dané hry bychom pak mohli říci, že se vzali, ale ne už o hercích, kteří tyto postavy ztvárňují. Stejně tak pokud si bude svědek před svatbou ve sprše zpívat píseň o textu „Mládenečko mladé, poslechni mé rade, zanech toho ženění!“, bylo by od ženicha nespravedlivé ho vážně obvinít z toho, že mu radil, aby si svatbu rozmyslel. Pokud by však už před oltářem svědek chtěl textem písně nenápadně ženichovi naznačit, co si o celém podniku myslí, a ženich by to pochopil pouze jako neškodné prozpěvování si, bez ohledu na původní záměr svědka, tedy mu vážně, ale přitom diskrétně poradit, by mu jeho pokus o radu na poslední chvíli nevyšel – vedle toho, že by ho ženich musel slyšet, by musel také pochopit, co tím chce říci, resp. co se snaží udělat. Tyto neduhy mohou potkat jakékoli výpovědi. To, do jaké míry jimi mohou být poškozeny, pak záleží na konvenčně dané proceduře, jejích podmínkách a konkrétní míře jejího narušení.

I tyto podmínky využívají konvencí, ale jiným způsobem: v těchto případech je buď na základě konvence dáno, že určité podmínky znejistí zdařilý výkon aktu (podmínka (i)), nebo že výpovědi neodvolávající se běžným způsobem, tj. vážně, na konvenční proceduru, nelze považovat za ekvivalentní výpovědím užitým za běžných okolností, tedy vážně (podmínka (ii)). V případě podmínky (iii) podléhá míra hlasitosti a srozumitelnosti konvencím určujícím způsoby naší verbální komunikace, ale není nutné, aby byla porušena jakákoli z dalších procedurálních podmínek. Stačí, aby bylo v sále lehce hlučno, nebo abychom byli rozrušeni a nedávali pozor na to, co náš partner říká, a už se může stát, že přeslechneme jeho letmou omluvu za něco, co jsme mu už od předkrmu zazlívali.

Po tom, co jsme přehledně uspořádali různé typy zdařilostních podmínek a z jejich porušení plynoucí nezdary, si je opět názorně ukážeme na konkrétních příkladech. Projasníme tak, co každá z podmínek kladených na performativní výpovědi požaduje, a jak by vypadal případný nezdar plynoucí z jejího porušení. Rovněž zjistíme, jakým způsobem se k sobě tyto podmínky navzájem vztahují.

K ilustraci obecných pravidel opět použijeme jejich aplikaci na případ svatby. Aby ženich mohl uzavřít manželství s nevěstou tím, že vysloví své „Ano.“, musí existovat (A.1) přijatá konvenční procedura uzavření manželství, jejímž konvenčním účinkem je to, že ženich vstoupí s nevěstou v manželský svazek. Tato procedura zahrnuje to, že ženich na příslušnou otázku oddávajícího odpoví slovem „ano“, a jsou dodrženy všechny další nutné podmínky dané procedury – nevěsta rovněž odpoví slovem „ano“, oddávající prohlásí jejich manželství za právoplatně uzavřené atd. Záleží na tom, jak podrobně bychom chtěli danou proceduru popisovat. Pokud tedy konvenční procedura existuje, je třeba, aby mohla být náležitě použita: (A.2) nevěsta i ženich musí svou svobodnou vůlí vyjádřit před oddávajícím, který je právně způsobilý k danému úkonu, stejně tak jako oba snoubenci. Ženichovo „ano“ rovněž nebude platné, pokud nebude vysloveno za náležitých okolností specifikovaných příslušným právním řádem.

Pokud by byly podmínky (A.1, A.2) jakýmkoli způsobem porušeny, bude se jednat o chybné evokace – procedura, kterou jsme se pokoušeli evokovat, resp. na níž jsme se odvolávali, totiž buď vůbec neexistuje (A.1), anebo byla špatně aplikována (A.2), tudíž byl učiněn pouze pokus o vykonání aktu, tento akt však nebyl dovolený. K účelům našeho příkladu byla záměrně zvolena situace, při níž je vykonávána procedura, která existuje. Můžeme si ale představit pár, který se rozhodl uzavřít manželství, ale postupoval jiným než běžným způsobem: uspořádal setkání blízké rodiny a přátel na chatě, každý z nich pronesl připravený manželský slib, jako oddávající byl náhodně vybrán jeden ze strýců, který je pak prohlásil za manžele. Novomanželé se políbili, všichni jim zatleskali a šli oslavovat. To, že všichni přítomní chápou, že to, co se stalo, mělo být uzavřením manželství, a navíc tuto proceduru uznávají, ještě neznamená, že se páru manželství v rámci širšího společenství doopravdy uzavřít podařilo.

Pokud procedura existuje, musí být náležitě aplikována. Pokud nejsou osoby, které se procedury přímo účastní, nebo její okolnosti přiměřené, dojdeme k závěru, že byla aplikována chybně. Snoubenci musí být opačného pohlaví, ženich nesmí být ženatý a nevěsta vdaná, nesmí trpět duševní chorobou vylučující způsobilost k právním úkonům

a rovněž nesmí být přímými příbuznými, oddávající musí být osobou, která je k provádění daného úkonu pověřena státní mocí atd.

Podmínky (A.1) a (A.2) dělí poměrně mlžná hranice, jelikož není vždy jasné, jaká podmínka byla porušena a o jaký druh nezdaru se tedy jednalo. Pro příklad si uveďme situaci, kdy snoubenci postupovali alternativním způsobem a uspořádali si svatbu bez toho, aby si zajistili oddávajícího, který má právo oddávat. Není jasné, zda spočíval nezdar v tom, že by neexistovala procedura, která by dovolovala tímto způsobem uzavřít manželství, anebo v tom, že by byly rozmanitými způsoby porušeny podmínky existující konvenční procedury pro uzavírání manželství.

Procedura uzavření manželství musí být všemi účastníky provedena správně (B.1) a úplně (B.2). Pokud by došlo k porušení podmínek (B.1, B.2), byl by akt neplatně provedený, jelikož při pokusu o jeho provedení došlo k určitým chybám. I zde je otázkou, jak jasně rozlišit mezi porušením podmínky (B.1) a (B.2). Pokud by ženich uprostřed procedury usnul, šlo by zřejmě o to, že se mu nepodařilo svou úlohu splnit až do konce (B.2). Pokud by ale např. zapomněl, co přesně má říkat, a místo očekávaného „Ano.“ by čelem k nevěstě vykřikl „Vezmeš si mě?“ nebo jenom něco nesrozumitelného zamumlal tak, že by mu nikdo nerozuměl, mohlo by být jeho zaváhání klasifikováno jako formální závada, ale stejně tak by se dalo říci, že danou proceduru nedokončil a začal se pokoušet o provedení procedury jiné.

Stejně nejisté je i rozlišení mezi podmínkami (A.1, A.2) a (B.1, B.2). Pokud totiž zkoumaný akt zjevně trpí nějakým nez darem, jako v případě „alternativních snoubenců“, vždy můžeme říci, že procedura, na kterou se odvolává, neexistuje. Pokud uznáme, že procedura, na kterou se v daném případě ženich odvolával, tedy procedura uzavření manželství, existuje, ještě stále můžeme její nezdařilost klasifikovat různým způsobem: můžeme říci, že strýc nebyl osobou přiměřenou k tomu, aby snoubence oddával, že jejich slib neměl správnou formu, anebo že procedura nebyla dokončena, jelikož nedošlo k zápisu do matriční knihy.

Pokud se akt nezdařil kvůli tomu, že došlo k porušení jedné nebo více podmínek (A.1, A.2, B.1, B.2), pak prohlásíme, že pokus o jeho výkon selhal. Přesto, že byl učiněn pokus o jeho vykonání, akt samotný v tomto případě vykonán nebyl: prohlásíme ho za nulitní. Oproti tomu v případech porušení následujících zdařilostních podmínek (Γ.1, Γ.2) nebude vést k tomu, že by akt vykonán nebyl. Stále sice řekneme, že je nezdařilý, ale na rozdíl od případů (A.1, A.2, B.1, B.2), kdy byl jeho průběh natolik

narušen, že se ho vykonat nepovedlo, v případech následujících se ho vykonat podaří, ovšem za tu cenu, že bude zneužita příslušná procedura.

V případě, že vykonání daného aktu vyžaduje od daných osob určité myšlenky, záměry a city, měli by je v sobě tyto osoby doopravdy chovat (Γ.1). Výpovědi s sebou nesou logické implikace, dávají na srozuměnou to, že mluvčí věří tomu, co říká, a předpokládají existenci subjektů, o nichž je řeč.⁴⁰ V případě ženichova „ano“ se očekává, že se opravdu chce s nevěstou oženit, chová k ní určité city, má záměr naplňovat podstatu manželství a zároveň si myslí, že je reálně schopný svému slibu dostat. V případě svědka, který mu radí, aby si to rozmyslel, se očekává, že si myslí, že je pro ženicha dobré si svatbu rozmyslet. Kdyby se nakonec ukázalo, že jeho rada byla špatná, akt by se stal omluvitelným. V případě, že očekávané myšlenky, city anebo záměry mluvčí při vykonání aktu neměl, řekneme, že se mu zamýšlený akt sice vykonat podařilo, ale jednalo se o akt neupřímný.

Ať už má mluvčí záměry jakékoli, musí se následně po vykonání aktu chovat tak, jak je od něj na základě jeho výpovědi očekáváno (Γ.2). „Slibuji“ s sebou nese „budu povinen“,⁴¹ stejně jako „radím ti“ s sebou nese „mohu ti vysvětlit proč“. Pokud se mluvčí nechová tak, jak je od něj očekáváno, opět se dostaneme do situace, kdy sice akt vykonal, ale ne tak, aby mohl být nazván zdařilým. Pokud např. ženich po svém manželském slibu bude chvíli oslavovat s dalšími hosty, ale pak nasedne se svědkem do auta, odjede, a nevěsta ho v příštích pěti letech neuvidí, dá se říci, že svému slibu nedostál, nebo že nenaplnil to, co slíbil. Může být podezříván i z toho, že sliboval neupřímně, přičemž ale nikdy nemůžeme vědět, co se v něm při vyslovování jeho „ano“ odehrávalo.

Opět se setkáváme s potížemi při určování toho, co přesně nezdar způsobilo. Je obtížné určit, co je ještě dokončením daného aktu a co už představuje následné jednání, resp. co je ještě plněním závazku, který na sebe vykonáním daného aktu bereme a tudíž ho musíme splnit, pokud chceme jednat v souladu s tím, jak jsme se vyjádřili, a co je již dalším separátním aktem, který na zdařilost aktu předchozího již vliv nemá. S podobnými obtížemi se setkáváme v případě všech podmínek: např. je obtížné rozlišit, co vše patří k proceduře, na kterou se odkazujeme. V případě (1) je jasné, že dát si zarámovat svatební fotografii není nutným požadavkem k tomu, abychom zdárně

⁴⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 60-61.

⁴¹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 62.

uzavřeli manželství, zatímco souhlas jak ženicha, tak i nevěsty k tomu nutný je. To, zda se stává procedura dokončenou po prohlášení oddávajícího nebo až po zápisu do matriční knihy však již tak jasně není. Od toho se odvíjí i nejistota při určování, zda šlo v případě „alternativní svatby“ pouze o chybné evokace, formální závady, nebo i závadu neúplnosti.

Nezdary mohou být postiženy všechny konvenční akty, tedy nejenom akty řečové. U různých aktů může docházet k různým typům nezdaru a ty se vzájemně nevylučují. Austin píše, že „[...] způsoby nevedoucí ke správnému výsledku „vzájemně splývají“ a „překrývají se“ a [...] rozlišování mezi nimi je různým způsobem „náhodné“.⁴² Jak jsme viděli, je možné postupovat nejen dvěma, ale i více nesprávnými způsoby zároveň, přičemž často není možné jasně určit to, kterých chyb jsme se dopustili a s tím i to, které měly na nezdar našeho aktu větší nebo menší vliv.

Po vyčerpávající analýze obecné formy zdařilostních podmínek řečových aktů však Austin přiznává následující: „Zdá se mi, že na tom, jak se v jednotlivých případech rozhodneme, v zásadě vůbec nezáleží – i když se můžeme shodnout, ať už na základě faktů nebo zavedením dalších definic, že budeme jedno řešení preferovat spíše než jiné.“⁴³ Je pouze věcí volby, jak každý z konkrétních případů klasifikujeme. To, jak identifikujeme zdařilý akt, záleží na našem pochopení situace a náležitostí konvenčních procedur. To, za jakých okolností ho prohlásíme za nezdařilý nebo jeho proceduru za zneužitou, příp. jak kvalifikujeme důvod jeho nezdaru nebo jiného poškození, záleží na těch samých faktorech. Každá z těchto voleb je tak zpravidla založena na souboru konvencí, které nám pomáhají na základě znalosti některých z aspektů dané situace odhadnout, jak ji celkově zhodnotit.

⁴² AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 38.

⁴³ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 44.

1.3 LOKUCE, ILOKUCE A PERLOKUCE

Až tehdy, když se ujistíme, že je náš akt zdařilý, nás začíná podrobněji zajímat, co vše se nám tedy podařilo vykonat. Po tom, co akt klasifikujeme, tj. posuzujeme jeho zdařilost jako zdařilost určitého druhu aktu, jako např. dávání rady, blahopřání, nebo třeba uzavírání manželství, můžeme ho dále hodnotit. Někdy si můžeme klást otázku, zda je to, co jsme řekli, pravdivé nebo nepravdivé, ale ve většině případů nás zajímají zcela jiné věci: ptáme se, zda byl ženichův čin uvážený, svědkova rada opodstatněná, náš hlasitý pozdrav vhodný, nevěstin slib upřímný...⁴⁴ Na tyto a další otázky můžeme odpovědět jen na základě toho, že do určité míry známe kontext daných výpovědí a konvenční proceduru, na kterou se touto výpovědí odvoláváme - tedy víme, na jaké otázky se máme ptát a jaké jsou na ně možné odpovědi.

Náš další výklad tedy začneme otázkou po tom, co vše pronesením performativní výpovědi vykonáváme. Postupně si ukážeme, že jednou jedinou výpovědí můžeme naráz konat: fonetický akt (A.a), fatický akt (A.b), rhétický akt (A.c), lokuční akt (A), ilokuční akt (B) a perlokuční akt (C). Každý z nich definujeme a na příkladu vysvětlíme, za jakých podmínek může dojít k jeho výkonu. Začneme aktem lokučním: jedná se o základní akt a pro to, abychom ho vykonali, musíme vykonat akt fonetický, fatický a rhétický – tyto tři typy aktů nám také akt lokuční zadefinují.

Austin nám předkládá následující přehled, kdy něco říci znamená:⁴⁵

(A.a) vždy uskutečnit akt vyslovení jistých zvuků („fonetický“ akt); výpověď je fonickým útvarem;

(A.b) vždy uskutečnit akt vyslovení jistých hlásek nebo slov, tj. určitých druhů zvuků, jež *jako takové* patří k určitému slovníku, jež mají jistou stavbu, tj. patří jako takové k jisté gramatice, mají jistou intonaci atd. Tento akt můžeme označit jako „fatický“ akt a výpovědní akt pak jako akt vyslovení „fématu“ (který je odlišný od fémému lingvistické teorie); a

(A.c) obecně uskutečnit akt užití fématu či jeho konstituentů s jistým více nebo méně určitým „smyslem“ a více nebo méně určitou „referencí“ (což dohromady

⁴⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*, s. 250.

⁴⁵ Cituji: AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 98.

představuje ekvivalent „významu“). Tento akt můžeme nazvat „rhétickým“ aktem a výpověď z hlediska toho, co vypovídá, můžeme označit jako „rhéma“.

Austin popisuje rozdíly mezi fonetickým, fatickým a rhétickým aktem následovně: „Fonetický akt spočívá v pronášení určitých zvuků. Fatický akt je vypovídání jistých slov, tj. zvuků určitého typu, které patří k určitému slovníku a pokud právě patří k určitému slovníku, a to takových, které odpovídají určité gramatice a pokud jí právě odpovídají. Rhétický akt je takový akt, při němž se těchto slov používá s jistým více či méně určitým smyslem a referencí.“⁴⁶

Když tedy fotograf vyslovuje „Cvak!“, už tím, že ze sebe vydal jistý zvuk, vykonal akt fonetický. I kdyby ten stejný zvuk vydal papoušek na jeho rameni, mohli bychom říci, že fonetický akt vykonal. To, zda papoušek vykonal akt fatický, by však už tak jasné nebylo. U fotografa můžeme předpokládat, že když říká „Usmějte se prosím!“ nebo rovnou „Cvak!“, jeho slova přináležejí k určitému slovníku, mají jistou stavbu a náleží k jisté gramatice. I jeho papoušek je dokáže pronést se stejnou intonací a slovům samotným nemůžeme upřít to, že přináležejí jistému slovníku a jisté gramatice. Pokud však soudíme, že je neproněsla bytost schopná v rámci dané gramatiky fungovat, pak bychom mohli pochybovat o tom, zda vyřčené zvuky nepřipomínaly slova tak, jak je užíváme my, pouze náhodou – fotograf i papoušek mohli pronést ty stejné zvuky, tedy vykonal fonetický akt, ale akt fatický vyžaduje i to, aby dané zvuky opravdu byly slovy. Akt rhétický pak vyžaduje ještě více: musí být pronášen s určitým smyslem a pokud možno i s určitou referencí, což již jasně vyžaduje konkrétní kontext, ve kterém by mohla být slova užita.

Můžeme si pomoci tím, že opět srovnáme případy, kdy popisujeme za užití přímé a nepřímé řeči. Rozdíl mezi „Svědék mu řekl: „Rozmysli si to.“ a „Svědék mu řekl, že si to má rozmyslet.“ je takový, že v prvním případě informujeme o fatickém aktu, zatímco v případě druhém o aktu rhétickém. V prvním případě klademe důraz na větu, kterou mluvčí pronesl, v případě druhém již na to, že ji pronesl.

I tyto akty mohou trpět různými druhy nezdaru: nezdar fonetického aktu může spočívat v tom, že byl špatně vyslovený, nedokončený, nebo v důsledku předchozích

⁴⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 102.

nezdarů došlo k vyslovení něčeho jiného. Féma může být nesmyslné nebo vůbec nemít význam a rhéma může být oproti tomu vágní nebo prázdné.⁴⁷

Pokud se nám však nakonec podaří rhétický akt vykonat, znamená to, že jsme vykonali i akt fatický a fonetický. Vždy, když konáme akt fatický, zároveň konáme i akt fonetický, a vždy, když konáme akt rhétický, zároveň konáme i akt fatický a tím pádem i fonetický. Opačně to ale neplatí: můžeme konat fonetický akt bez toho, abychom konali akt fatický, a můžeme konat akt fatický bez toho, abychom konali akt rhétický. To znamená, že pokud se nám podaří vykonat akt rhétický a s ním tedy i zřejmě akt fatický a fonetický, splnili jsme podmínky pro to, aby mohl být daný akt označen za lokuční (A). Nyní se tedy pustíme do analýzy aktu ilokučního (B) a perlokučního (C):⁴⁸

(A) Lokuční akt: vykonaný akt je lokuce. Akt je konán tím, že je pronášena zvukově artikulovaná výpověď s jistým smyslem a referencí.

(B) Ilokuční akt: vykonaný akt je ilokuce. Akt je konán, když je pronášena určitým způsobem myšlená zvukově artikulovaná výpověď s jistým smyslem a referencí, která má určitou konvencionální platnost.

(C.a) Perlokuční akt: vykonaný akt je perlokuce. Akt je konán při tom, když je pronášena určitým způsobem myšlená zvukově artikulovaná výpověď s určitým smyslem a referencí, která má určitou konvencionální platnost a při níž dochází k určitému působení na posluchače, které k lokučnímu a ilokučnímu aktu odkazuje nepřímo.

(C.b) Perlokuční akt: (vykonaný akt se nenazývá perlokucí) Akt je konán při tom, když je pronášena určitým způsobem myšlená zvukově artikulovaná výpověď s určitým smyslem a referencí, která má určitou konvencionální platnost a při níž dochází k určitému působení na posluchače, které k lokučnímu a ilokučnímu aktu vůbec neodkazuje.

⁴⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 104.

⁴⁸ Schéma tvořeno na základě Austinova výkladu v 8. přednášce souboru AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 101-112, a jeho popisu na s. 113. Snažím se o nejpřesnější formulace s co nejmenšími změnami oproti překladu originálu Austinova textu. Výraz „konvencionální platnost“ v bodech B, Ca a Cb je v Austinově textu přímo obsažen.

Lokuční akt je tedy aktem říkání něčeho. Akt ilokuční (B) je oproti tomu aktem, který se uskutečňuje, když ono něco říkáme.⁴⁹ Nelze totiž něco říkat bez toho, aby to bylo nějak myšleno – stejná slova lokuční výpovědi mohou být užita jiným způsobem, mohou být jinak myšlena. Když slyšíme někoho říkat větu „Rozmysli si to.“ a neznáme její kontext, nemůžeme si být zcela jisti, zda měla být varováním, radou, výhružkou, nebo třeba zoufalou prosbou. To, čím si však jisti být můžeme, je fakt, že něčím byla. V případě ženichova svědka byla radou, tudíž svědek vykonal akt lokuční, tj. říkal, že by si to měl ženich rozmyslet, a při tom vykonal i akt ilokuční, tj. ženichovi poradil, aby si to rozmyslel. Na základě konvencí se určité výrazy pojí s určitými ilokučními platnostmi, avšak viděli jsme, že spojení nikdy není definitivně dané a jednoznačně jasné – vždy záleží především na konkrétním kontextu příslušné výpovědi.

Pokud již něco říkáme a nějak to myslíme, tedy pokud konáme akt lokuční a tím pádem i akt ilokuční, nutně dochází k určitému ovlivnění našeho okolí, které jsme pronesením performativní výpovědi způsobili. „Říká-li se něco, pak to často, nebo i normálně má také nějaké účinky na pocity, myšlenky či jednání posluchačstva, nebo mluvčího anebo jiných osob: a lze to činit se záměrem, úmyslem či cílem právě tyto účinky vyvolat, můžeme v této souvislosti říci, že mluvčí vykonal určitý akt, který k lokučnímu a ilokučnímu aktu odkazuje buď nepřímo (C.a), anebo vůbec (C.b).“⁵⁰ Pokud perlokuční akt k aktu lokučnímu a ilokučnímu odkazuje nepřímo, znamená to, že mluvčí má určitý záměr, jak ovlivnit posluchače a k (C.a) dojde tehdy, pokud se mu tento záměr vydaří. Pokud se mu tento záměr nevydaří nebo pokud má jeho výpověď na posluchače účinek zcela jiný, jedná se o případ (C.b). Vždy je rozdíl mezi vyvoláním účinků, které jsou záměrné, a těch, které jsou nezáměrné. Někaké důsledky se dostaví vždy, ať už jsme je zamýšleli, plánovali, očekávali, anebo ne.

⁴⁹ Austinův výklad distinkce mezi lokučním a ilokučním aktem je kritizován Searlem: SEARLE, John Rogers. *Austin on Locutionary and Illocutionary Acts*. In: *The Philosophical Review*, 1968, vol. 77, no. 4, s. 405-424. Searle navrhuje tři různé cesty, jakými může být rozlišení vedeno: „(1) Rozdíl mezi určitým aspektem pokusu a úspěchu v provedení ilokučního aktu. (2) Rozdíl mezi doslovným významem věty a tím, co mluvčí míní (ilokuční platností), když ji užívá. (3) Rozdíl mezi propozičním aktem a ilokučním aktem.“ SEARLE, John Rogers. *Austin on Locutionary and Illocutionary Acts*, s. 421-422. Searle se vyjadřuje pozitivně pro třetí možnost, tedy pro rozlišení mezi propozicí ilokučního aktu, tedy lokucí, a jeho platností, tedy ilokucí.

⁵⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 106.

Rozdíl mezi lokucí, ilokucí a perlokucí ukážeme opět na konkrétním příkladě, přičemž nyní zvolíme pro jasnost schéma, v němž budeme různým způsobem popisovat jednu performativní výpověď, a to „Rozmysli si to.“:⁵¹

Akt (A) lokuce

Řekl mu, že si to má rozmyslet.

Akt (B) ilokuce

Radil mu, aby si to rozmyslel.

Akt (C.a) perlokuce

Přesvědčil ho, aby si to rozmyslel.

Akt (C.b)

Přivedl ho k rozumu.

Dovedl ho k tomu, že si to rozmyslel.

Utvrdil ho v jeho rozhodnutí.

To, co svědek svou výpovědí docílil, můžeme nazvat různě. V příkladu jsme uvedli několik možných interpretací.

Postarat se o splnění zdařilostních podmínek (A.1 – Γ.2) spadá pod bod (B), tedy na nich závisí zdařilé vykonání ilokučního aktu. Při určování konkrétních zdařilostních podmínek se totiž vždy odvoláváme na určitou konvenčně přijatou proceduru, která odpovídá ilokučnímu aktu, o jehož vykonání usilujeme. Tak při pokusu o uzavření manželství usilujeme, přirozeně, o uzavření manželství, a to za podmínek, které daná procedura vyžaduje, při dávání rady usilujeme o to, abychom opravdu poradili, a opět, za dodržení podmínek, které procedura dávání rady vyžaduje. Při vyslovování slova „cvak“ sice usilujeme o vyfotografování skupiny svatebčanů, ale jelikož to nemůže být vykonáno vyslovením citoslovce, ale pouze zmáčknutím tlačítka na fotoaparátu, řekneme spíše, že usilujeme o to, abychom svatebčanům ohlásili, co se bude dít.

Záleží na tom, jak určité jednání pojmenujeme, jelikož právě tímto pojmenováním se nám vymezí, jaké konkrétní zdařilostní podmínky budeme u daného aktu vyžadovat a

⁵¹ Příklad konstruuji dle Austinova vzoru z AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 107, přičemž však v bodě (A) nahrazuji v originále uvedenou přímou řeč řečí nepřímou, jelikož ve své původní podobě je příklad poněkud matoucí: pokud bychom se totiž drželi Austinových definic fatických a rhétických aktů, odkazoval by příklad obsahující přímou řeč na akt fatický, jež ale bez aktu rhétického ještě není lokucí.

co označíme za jeho součást a co už za pouhé následky, které však k jeho samotnému provedení nenáleží. Ilokuční akt sám není dosažením účinků, ale pokud je tento akt zdařený, pak se jeho účinky dostaví. Mohou být zahrnuty v ilokučním aktu tím, že se v jeho rámci zajistí porozumění, vyvolá se účinek nebo se vyžádá určitá sekvence⁵² – tudíž je úkolem mluvčího zajistit, aby mu adresát porozuměl a pochopil, o co se mluvčí snaží, dále vyvolat účinky, které má záměr vyvolat, a nakonec přiměl adresáta k náležité odpovědi.⁵³

Užíváme řeči za určitým účelem, tudíž v případě ilokučního aktu můžeme tento účel učinit explicitním performativní formulí, zatímco v případě aktu perlokučního to možné není. Výpověď „Rozmysli si to.“ tak můžeme převést na „Radím ti, aby sis to rozmyslel.“, ale již ne na „Přesvědčuji tě, aby sis to rozmyslel.“ V případě, kdy jsme užili slovesa „přesvědčovat“, bychom totiž tím, že jsme pronesli danou výpověď, ženicha nepřesvědčili. Pokud bychom ho přesvědčili, bylo by to jen následkem toho, že jsme mu radili a snažili se ho přesvědčit. Vedle toho by však následkem tohoto našeho snažení mohlo být i to, že ho ke změně postoje nepřesvědčíme, a naopak ho v jeho původním rozhodnutí utvrdíme.

Z právě představených kategorií Austin jako konvencionální vnímá lokuci a ilokuci: „[...] v ilokučním, a dokonce i lokučním aktu jsou zahrnuty určité konvence.“⁵⁴, nebo „[...] obojí druh aktů [lokuční i ilokuční akty, pozn. autora] je v každém případě konvencionální a bude vyžadovat určitou “interpretaci” těmi, kdo jej budou posuzovat.”⁵⁵ Když říká: „Zapamatujme si tedy, že ilokuční akt je akt konvencionální: akt, který konáme v souladu s určitou konvencí.“, odkazuje tím na fakt, že každý ilokuční akt je aktem o určité ilokuční platnosti, a tato ilokuční platnost může existovat na základě toho, že existuje určitá uznaná konvenční procedura, na kterou se může odvolat. To, jaké typy konvencí jsou v příslušných druzích aktů zahrnuty a jak, však podrobněji rozebereme až ve druhé kapitole této práce; stejně tak to, proč nejsou konvencionální akty perlokuční.

⁵²AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 120.

⁵³ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s.123.

⁵⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 111. V anglickém originálu se nachází slovo „may“, které je do češtiny přeloženo jako „jsou“, buďme si vědomi tohoto lehkého posunu významu.

⁵⁵ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 119, pozn. 38/. V originálním, anglickém znění: “Each, however, is conventional and liable to need to have a ‘construction’ put on it by judges.”

Akty perlokuční, na rozdíl od aktů lokučních a ilokučních, totiž dle Austina konvencionální nejsou: „Ilokuční akty jsou akty konvencionální: perlokuční akty konvencionální *nejsou*.“⁵⁶ Při zkoumání místa konvence v Austinově teorii řečových aktů musíme jasně odlišovat akty ilokuční od jejich účinků: „[...] „účinky“ perlokucí zde zmíněné (viz C.a a C.b) nezahrnují určitý zvláštní druh konvencionálních účinků, např. to, že mluvčí je vázán svým slibem, což spadá pod ilokuční akt [...] je zjevně rozdíl mezi tím, co pocítujeme jako skutečné vytváření skutečných účinků, a tím, v čem vidíme pouhé konvenční důsledky.“⁵⁷ Pokud bychom tyto kategorie nerozlišovali, vzniklo by nebezpečí smíšení dvou různých druhů aktů, které dělí kritérium konvence.

Závěrem se v této kapitole ještě budeme stručně zabývat ilokučními akty, resp. jejich ilokuční platností, a to z toho důvodu, že je nositelem konvenčního charakteru ilokučních aktů.

⁵⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

⁵⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 107 – 108.

1.4 ILOKUČNÍ PLATNOST

Pokud jsme došli do bodu, kdy byl vykonán ilokuční akt, můžeme začít zjišťovat, jaký ilokuční akt byl vykonán. Za tímto účelem vytvořil Austin teorii ilokučních platností. Tato teorie různých typů jazykové funkce vykládá a systematizuje jednotlivé typy ilokučních aktů ve formě seznamu různých typů ilokučních platností, uvádí jejich typické příklady a vytváří seznam explicitních performativních sloves, která jsou pro jejich vyjádření typická.

Ne vždy je totiž jasné, o jaký akt jde. Jak jsme již uvedli výše, při analýze konkrétní výpovědi se vždy musíme rozhodnout, o jaký typ ilokučního aktu se jedná, jelikož od tohoto faktu se následně odvíjí jeho analýza, která je nutně závislá na příslušné konvenční proceduře určující jeho zdařilostní podmínky. Tak např. svědkovo „Měl by sis to rozmyslet.“ analyzujeme nikoliv jako žadonění nebo výhrůžku, ale jako dávání rady a pokus o přesvědčení ženicha. Je věcí naší volby na základě příslušných konvencí, jak situaci na základě znalosti kontextu zhodnotíme.

U každé performativní výpovědi můžeme dle jejího kontextu určit, jaká je její ilokuční platnost a převést danou výpověď do jejího explicitního performativního tvaru. Zde se však Austin pokouší vytvořit systém obecných tříd, k nimž chce přiřadit taková explicitní performativní slovesa, která vykazují určité pravidelnosti ve svém výskytu ve spojitosti s určitým typem ilokučního aktu.

Výpovědi jsou dle jejich ilokuční platnosti děleny následujícím způsobem:⁵⁸

1. Verdikativy: je vynášen určitý verdikt, je činěno určité rozhodnutí.

Příklady procedur: odhadnutí, ohodnocení, ocenění, odsouzení...

Příklady explicitních performativních sloves: shledávám vinným, ustanovuji, popisuji, kvalifikuji, datuji...

2. Exercitivy: je uplatňována moc, právo nebo vliv.

Příklady procedur: jmenování do funkce, hlasování, nařizování, vybízení, udílení rady, varování...

Příklady explicitních performativních sloves: rozhoduji, hlasuji, příkazuji, odkazuji, dávám...

⁵⁸ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, schéma konstruuji na základě Austinova výkladu ve 12. přednášce, zejm. s. 147-159.

3. Komisivy: probíhá dávání slibů nebo přebírání jiných závazků, které mluvčího zavazují k určitému počínání, a zaujímání stanovisek.

Příklady procedur: slibování, přísahání, postavení se na něčí stranu...

Příklady explicitních performativních sloves: slibuji, hodlám, plánuji, sázím se, zaručuji se...

4. Behavitivy: probíhají činy související s postoji a sociálním chováním.

Příklady procedur: omluvy, blahopřání, doporučování, proklínání, vyzývání...

Příklady explicitních performativních sloves: soucítím, zatracuji, protestuji, kárám, loučím se...

5. Expozitivity: probíhá objasňování toho, jak se naše výpovědi vřazují do průběhu debaty nebo konverzace, jakým způsobem slov užíváme, tj. jaký výklad slovům přísluší.

Příklady procedur: odpovídání, dokazování, připouštění, uvádění příkladů, předpokládání...

Příklady explicitních performativních sloves: tvrdím, zmiňuji, informuji, akceptuji, definuji...

Ani v případě teorie ilokučních platností si Austin nedělá nárok na úplnost své teorie a ještě méně na to, že by šlo o klasifikaci, která by byla jediná nebo nejlepší možná: „Nepředpokládám tu nic, co by mělo být definitivní.“⁵⁹ I když pravděpodobně tento systém tvořil na základě citlivé analýzy běžné řeči a toho, jaké jsou v ní patrné kategorie na základě konvencí užití i jazykového citu, poctivě připouští, že řečové akty jsou vzájemně spjaté a překrývají se. To se na Austinových třídách ilokuční platnosti paralelně odráží, tudíž se vždy najde řada příkladů, které budou oscilovat mezi více třídami, a vedle nich určité marginální případy, které do systému nebude možné zařadit vůbec.⁶⁰

⁵⁹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 148.

⁶⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 146.

2 KONVENCIONÁLNÍ ZALOŽENÍ AUSTINOVY TEORIE ŘEČOVÝCH AKTŮ

Po tom, co jsme vyložili Austinovu teorii řečových aktů a u každého z jejích základních bodů jsme se zastavili s otázkou, jakým způsobem se v tom kterém případě uplatňují konvence, bychom se měli zaměřit na to, abychom zjistili, co to konvence vlastně je, jak vzniká a jak funguje. Následně bychom již měli mít dostatečně pevnou pozici na to, abychom se mohli pustit do shrnutí toho, jak Austin sám konvence vnímá, kde je v rámci své teorie předpokládá a kde naopak ne. Na základě načrtnuté analýzy bychom pak měli být schopni argumentovat ve prospěch teze, že Austinova teorie řečových aktů je konvencionálně založena.

2.1 KONVENCE

Při výkladu Austinovy teorie řečových aktů zaměřeném zejména na hledání oblastí, ve kterých se uplatňují konvence, jsme zmínili mnoho různých konvencí a nezbyvá než je uspořádat do soudržného systému, v rámci něhož ustavíme, co vše je řízeno konvencemi. Pro tento úkol využijeme teorii konvencí D. Lewise,⁶¹ F.H. van Eemeren a R. Grootendorsta,⁶² a nakonec J.L. Morgana.⁶³

Lewis ve své knize *Convention*⁶⁴ vypracovává definici konvence za účelem vysvětlit, jak může být jazyk založen konvencionálně. Vymezuje se tak proti tradici,⁶⁵ která na základě jiného pojetí konvence jazyk jako konvencionálně založený pojímat nemůže: tradici, která věří, že konvence je založena na dohodě. Jelikož dohoda musí vzniknout v jazyce, v němž již konvence fungují, první takto pojímaná jazyková konvence dohodou vzniknout nemohla. Jazyk by tedy alespoň v nějakém smyslu konvencionálně založen nebyl. Lewis ukazuje, že ke svému vzniku ani k tomu, aby se udržela při životě, konvence nutně žádnou dohodu nepotřebuje, a tudíž jazyk může být při Lewisově pojetí konvence pojímán jako konvencionálně založený. Lewis se nezabývá pouze konvencemi jazyka, ale snaží se vymezit konvenci jako samostatný pojem, jež se samozřejmě v jazyce vyskytuje a uplatňuje se v něm jako v konvencionálně založeném lidském projevu. Jeho konečná definice konvence zní následovně:

⁶¹ LEWIS, David. *Convention*; LEWIS, David. *Languages and Language*. In: In Keith Gunderson (ed.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975, vol. 7, s. 3-35.

⁶² EEMEREN, Frans Hendrik van, GROOTENDORST, Robert. *Speech Acts in Argumentative Discussions: A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed Towards Solving Conflicts of Opinion*. Cinnaminson: Foris Publications, 1984.

⁶³ MORGAN, Jerry Lou. *Two Types of Convention in Indirect Speech Acts*. Urbana: University of Illinois at Urbana-Champaign, 1977.

⁶⁴ LEWIS, David. *Convention*.

⁶⁵ Z Lewisem přímo zmiňovaných autorů je součástí této tradice Quine, Russell a Alston. Viz.: QUINE, Willard van Orman. *Truth by Convention*. In *The Ways of Paradox*. Cambridge: Harvard University Press, 1975; RUSSELL, Bertrand. *The Analysis of Mind*. London: Allen and Unwin, 1921, s. 190; ALSTON, William. *Philosophy of Language*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1964, s. 57.

„Pravidelnost R v chování členů populace P , když jsou agenti v opakující se situaci S , je *konvencí* tehdy a jen tehdy, když je pravdou, a když je sdílenou vlastností v P , že v téměř jakékoliv instanci S mezi členy P ,

- (1) se téměř každý podřídí R ;
- (2) téměř každý očekává, že se téměř všichni ostatní podřídí R ;
- (3) téměř každý má přibližně stejné preference ohledně všech možných kombinací chování;
- (4) téměř každý preferuje to, aby se kdokoli další podřídil R za podmínky, že se téměř všichni podřizují R ;
- (5) téměř každý by preferoval, aby se kdokoli další podřídil R' za podmínky, že se téměř všichni podřizují R' .

Kdy R' je taková možná pravidelnost v chování členů P v S , že by se téměř nikdo v téměř žádném případě S mezi členy P nemohl podříditi R' a zároveň R .⁶⁶

V jeho definici vidíme u každého bodu určitou relativizaci, opatrné ponechání otevřené možnosti tomu, že by existovala výjimka z těchto pravidel. To by pro Lewise neznamenal, že neodpovídají realitě. Znamenalo by to pouze to, že lidské chování nelze vždy přesně identifikovat a zařadit, vypátrat, co člověka vedlo k určitému jednání a co vlastně má být jeho cílem – nejde ani s jistotou říci, že člověk sám to vždy ví. Lewisovo pojetí konvence tak nepočítá s nutnou dohodou uzavřenou mezi lidmi ve společnosti, ve které daná konvence funguje. Nepočítá ani s hypotetickou teorií dohody, v rámci níž by prováděl své analýzy „jako kdyby“ byla konvence založena na dohodě, jako kdyby každá konvence dohodou vznikla. Lewis říká jednoduše, že „Konvence je pravidelnost v chování.“⁶⁷ Konvence jsou pro něj určitými pravidelnostmi vysledovatelnými v chování členů určité populace.

Tyto pravidelnosti vznikají rozmanitým způsobem, ale udržují se v chodu z toho důvodu, že je v zájmu každého člena populace, aby se v chodu udržovaly – díky nim se totiž dosahuje řešení koordinačních problémů tak, že se ustavuje rovnováha. Lewis argumentuje tím, že koordinační rovnováhy se dosáhne tak, že se všichni podřídí té

⁶⁶ LEWIS, David. *Convention*, s. 78.

⁶⁷ LEWIS, David. *Convention*, s. 51.

stejně pravidelnosti, a to proto, že se jí každý podřídí chce – ovšem za podmínky, že se podřídí i ostatní.⁶⁸ Potom je to pro něj výhodné. Nezáleží na tom, jakým způsobem bylo docíleno rovnováhy v případech podobných situací, které aktuální situaci předcházely. Ať už k tomu došlo na základě již existující konvence, dohody, jednostranného nařízení, nápodobou pozorovaných vzorců chování, nebo třeba úplnou náhodou, nepředvídatelnou souhrou okolností, za nichž nikdo neměl v úmyslu žádnou konvenci zakládat ani následovat,⁶⁹ podle Lewise budeme mít vždy tendenci následovat precedens, pokud nebudeme mít žádný zvláštní důvod, proč bychom to nedělali. To samé předpokládáme i u ostatních a očekáváme také, že oni to očekávají od nás, a že my očekáváme, že to od nás budou očekávat atd.⁷⁰

Ne všichni musejí své chování při vstupu do určité situace zakládat na těch stejných precedentech – každý z nás může znát mnoho různých případů, které s případem aktuálním souvisejí alespoň do určité míry. Ve vlastním zájmu se budeme snažit jednat tak, abychom co možná nejlépe dosáhli koordinační rovnováhy. Pokud jsme v minulosti měli zkušenost s podřízením se konvencím, vede nás to k tomu, „abychom očekávali podobné podřízení se v budoucnosti. A naše očekávání budoucího podřízení se je důvodem k tomu, abychom v něm pokračovali, jelikož podřídí se, když se podřídí ostatní, znamená dosáhnout koordinační rovnováhy a uspokojit své vlastní preference.“⁷¹ Podobná podřízení se konvencí můžeme u sebe i u ostatních očekávat na základě toho, že konvence známe a očekáváme, že ostatní členové dané populace je znají také. Lewis dokonce pomocí této úvahy ustavuje jedno z možných kritérií příslušnosti k určité populaci tak, že být součástí populace znamená v nějakém smyslu znát její konvence.⁷² Člen populace jistě nemusí znát explicitní formulace všech

⁶⁸ LEWIS, David. *Convention*, s. 39.

⁶⁹ Podle Lewise nezáleží na tom, jakým způsobem konvence vznikla, jelikož nenese stopy svého vzniku. Uvádí příklady vzniku konvencí různým způsobem, vždy však odlišným od dohody. Viz. LEWIS, David. *Convention*, s. 84.

LEWIS, David. *Convention*, s. 39. Nekonečný regres v tomto případě Lewisově teorii nevádí, jelikož jde o řetěz logických implikací – ne o popis reálného myšlenkového procesu.

⁷¹ LEWIS, David. *Convention*, s. 41.

⁷² LEWIS, David. *Convention*, s. 61. Od tohoto bodu se odvíjí jedna z možných kritik Lewisovy teorie: z populace, u které je podmínkou příslušnosti sdílení konvencí s ostatními z jejích členů, jsou tak vyloučeny děti a mentálně zaostalí jedinci. Ti se sice mohou podřídí, ale v tomto případě by Lewis nemluvil o konvenci ani o plně rozvinutých jazykových schopnostech. Mohou jednat buď bez náležitých

konvencí podobně, jako zná právník explicitní formulace některých zákonů nebo křesťan dokáže nazpaměť odříkat desatero přikázání. Ne vždy si totiž dokážeme uvědomit, na základě čeho všeho jsme si utvořili taková přesvědčení, jaká máme.⁷³ I v případě, kdy by se nám částečně podařilo odhadnout, co vše z minulosti považujeme za zakládající naše chování v aktuální situaci, neznamená to, že budeme schopni naše vzpomínky racionálně vztáhnout k současnosti v určitém příčinném vztahu. Znat zde znamená spíše očekávat a mít důvod očekávat, že se ostatní budou chovat s konvencí vyžadovanou pravidelností, a že to samé očekávají od nás, což může, ale nemusí znamenat umět po svém určité konvence a jejich pravidla explicitně formulovat.

Tuto definici konvence v obecném slova smyslu Lewis uplatňuje i na konvence v případě jazyka. Mluví jak o konvencích sémantických, tak i syntaktických a pragmatických. Výběr užívaného jazyka je rovněž konvencí, přičemž každý jazyk musí dle Lewise mít dvě základní konvence: konvenci pravdivosti⁷⁴ a konvenci víry.⁷⁵ „Můj návrh je, že konvence, jejímž prostřednictvím populace *P* užívá jazyk *ƒ* je konvencí *pravdivosti* a *víry* v jazyce *ƒ*. Být pravdivý v jazyce *ƒ* znamená jednat určitým způsobem: snažit se nikdy neužívat žádné věty jazyka *ƒ*, které v jazyce *ƒ* nejsou pravdivé. To tedy znamená, vyhýbat se užití jakékoli věty jazyka *ƒ*, když nevěříme, že je v jazyce *ƒ* pravdivá. Věřit v jazyce *ƒ* znamená utvářet si přesvědčení určitým způsobem: připisovat pravdivost v jazyce *ƒ* ostatním, a tudíž mít sklon odpovídat na další výpovědi jakékoli věty jazyka *ƒ* tak, že věříme, že užitá věta je v jazyce *ƒ*

preferencí, nebo i s určitou preferencí – ta však nebude součástí všeobecně sdílených znalostí. Viz. LEWIS, David. *Convention*, s. 51, 75.

⁷³ LEWIS, David. *Convention*, s. 64.

⁷⁴ Podobně mluví o konvenci pravdivosti i M. Dummett, který rovněž věří, že lingvistické akty jsou konvencionální: „[...] existuje obecná konvence, jejímž prostřednictvím je užití (deklarativní) věty, až na speciální případy, chápáno tak, že bylo provedeno se záměrem užití pravdivou větu.“ DUMMETT, Michael. *Frege: Philosophy of Language*. London: Duckworth, 1981, s. 296.

Oproti němu stojí např. D. Davidson, který ve svém článku *Communication and convention* (DAVIDSON, Donald. *Communication and Convention*. In DAVIDSON, Donald. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1984.) poukazuje na problém toho, že se vyskytují lháři, kteří užívají stejných formálních prostředků k tomu, aby užívali vět za účelem lhaní, jako ostatní lidé za účelem užití pravdivých tvrzení. Z toho usuzuje, že nemůže existovat konvenční indikátor užití pravdivé věty. V duchu Austinovy teorie však můžeme namítnout, že lhář může daných prostředků jednoduše zneužívat, resp. může porušovat požadavky, které jsou na něj konvenčně kladeny.

⁷⁵ LEWIS, David. *Convention*, s. 177-195. Zde Lewis mluví pouze o konvenci pravdivosti, konvenci víry k ní přidává až později.

pravdivá.⁷⁶ Na základě konvencí pravdivosti a víry můžeme dosahovat souhry a komunikovat tak, aby naše interakce vedla k Lewisem hledané koordinační rovnováze. Pokud jazyk tyto dvě podmínky splňuje, pak je kandidátem na to, aby se stal jazykem užívaným určitou skupinou mluvčích, nebo, v Lewisových termínech, jazykem \mathcal{L} populace P .

Jak konvence pravdivosti, tak i konvence víry je závislá na tom, jaká teorie pravdy je užívána k vytyčení pravdivostních podmínek vět daného jazyka. Pravdivostní podmínky určuje jako množinu možných světů, ve kterých jsou splněny.⁷⁷ Význam věty ustavuje jako funkci závislosti množiny jejich interpretací na vlastnostech příležitostí jejího užití.⁷⁸ To vše by měla determinovat gramatika daného jazyka – pragmatická pravidla pro interpretace vět daného jazyka při různých okolnostech jejího užití jsou tak pro Lewis součástí gramatiky. Tyto interpretace sestávají z určení gramatického způsobu a pravdivostní podmínky, která určuje pravdivostní hodnoty věty ve všech možných světech jejího užití.⁷⁹

V Austinovských termínech Lewis nepracuje pouze s konstativem, ale bere v úvahu i věty, které jsou svou gramatickou formou předurčeny k tomu, aby byly užity s ilokuční silou jinou, než je síla užitá v případě konstativu. Tvoří tak několik různých kategorií, pro které určuje jejich pravdivostní podmínky separátně: indikativ, interogativ, komisiv a permisiv.⁸⁰ Nestandardní situaci přisuzování pravdivostních hodnot interogativů, komisivům a permisivům řeší Lewis způsobem, který nám může pomoci s problémem alternativních pravdivostních podmínek z podkap. 1.1 této práce.

Podle Lewis bude pravdivostní podmínkou imperativu množina možných světů, ve kterých daný imperativ následován patřičnou odpovědí, tedy v kterých mluvčí dosáhl toho, aby ho daná osoba, nebo osoby, poslechla.⁸¹ Lewis vykonává tuto analýzu⁸² přihlížejíc k různým možným ilokučním silám a zároveň k různým podmínkám jejich

⁷⁶ LEWIS, David. *Languages and Language*, s. 7. Lewis se věnuje konvenci pravdivosti již ve svém textu *Convention* (LEWIS, David. *Convention*), konvenci víry k ní explicitně přidává až v tomto článku.

⁷⁷ LEWIS, David. *Convention*, s. 163. V poznámce č. 8/ na s. 177 se ukazuje, že za toto rozlišení vděčí E. Steniusovi (STENIUS, Erik. *Mood and Language-Game*). Stejný autor posloužil jako inspirace pro ustavení konvence pravdivosti v jazyce.

⁷⁸ LEWIS, David. *Convention*, s. 165.

⁷⁹ LEWIS, David. *Convention*, s. 168-171.

⁸⁰ LEWIS, David. *Convention*, s. 161.

⁸¹ LEWIS, David. *Convention*, s. 184.

⁸² LEWIS, David. *Convention*, s. 185-190.

užití determinujícím jejich následné hodnocení. Tak může tímto způsobem určování pravdivostních podmínek imperativu postihnout určitá možná hodnocení imperativu. Když svědek na svatbě říkal „Rozmysli si to.“, měla jeho věta formu imperativu rady, jež však nebyla poslechnuta, a tudíž byl tento imperativ hodnocen jako nepravdivý. Dalším možným hodnocením by však bylo to, že svědkova rada byla špatná. To znamená, že porušil určité společenské konvence, které nedovolují přistoupit k aktu, který vykonal. Stejně tak můžeme dostat příkaz od někoho, kdo není způsobilý k tomu, aby nám přikazoval, nebo nám přikazuje něco, co přesahuje jeho pravomoce. V případě, že neuposlechneme, jeho větu činíme nepravdivou a jeho rozkaz nemístným nebo třeba směšným. V tomto případě neporušujeme konvence toho, že rozkazy se mají plnit a na rady se má dbát. Ty bychom v případě neuposlechnutí porušili jen tehdy, pokud by šlo o opodstatněný rozkaz, který by přicházel od autority, která při jeho vydání neporušuje konvence pro vydávání rozkazů.

Některé věty, které mají gramatickou formu imperativu, však můžeme analyzovat i jinak. A dáváme přednost hledisku jejich ilokuční platnosti, ne gramatické formy. Tak Lewis analyzuje požadavky jako komisivy, i když mohou mít formu imperativu. Komisivy přitom analyzuje stejně jako indikativy – pod tuto třídu tedy patří i sliby, výhrůžky atd. V těchto případech ho v rámci určení pravdivosti zajímá to, zda doopravdy splníme to, co slibujeme nebo říkáme, že uděláme. Určující přitom není faktický stav v okamžiku, kdy mělo být vše uděláno, ale naše záměry v okamžiku užití daného komisivu – jeho představa je tak paralelní Austinovým zdařilostním podmínkám Γ. (v tomto případě ale ovšem nejde o zdařilost řečového aktu, ale o pravdivost věty, u které by Austin však pravdivost neurčoval). Oproti tomu interogativy Lewis zařazuje pod imperativy, jelikož jsou na ně převoditelné. „Rozmyslíš si to?“ sice nelze bez dalšího převést na „Rozmysli si to!“, ale je možné to samé vyjádřit imperativem „Řekni „ano“, pokud si to rozmyslíš, a řekni „ne“, pokud si to nerozmyslíš.“ Pravdivá otázka by tak byla otázkou, na kterou přišla pravdivá odpověď.

Permisivy se Lewis příliš nezabývá – sice bychom mohli zkonstruovat pravdivostní podmínky i pro ne po vzoru Lewisovy práce v případě ostatních gramatických způsobů, ale jelikož by to nám ani jemu nepřidalo nic k analýze konvencí, rovněž se jimi nebudeme zabývat. Lewisovu analýzu různých gramatických způsobů však využijeme v další podkapitole práce.

Po výkladu Lewisova pojetí konvencí se můžeme pustit do shrnutí toho, co vše je v rámci Austinovy teorie řečových aktů konvenčně založeno a jakou má konvence

pozici v jeho teorii jako celku. Jelikož má však Austinova teorie svá specifika, která se ukázala již v první kapitole práce a my s nimi nyní budeme dále pracovat, bude se nám hodit upozornit ještě na další rozlišení v rámci konvencí, která budeme moci u Austina hledat.

Podobně jako Lewis pojímají konvenci v knize *Speech Acts in Argumentative Discussions* F.H. van Eemeren a R. Grootendorst.⁸³ Konvence je pro ně určitou pravidelností v chování, přičemž však kladou větší důraz na mluvčího a na to, aby výpovědi nebyly analyzovány oddělené od svých mluvčích, resp. aby užití jazyka nebylo oddělováno od uživatelů jazyka. Rovněž se také zabývají speciálně konvencemi v jazyce a nekladou si za cíl prozkoumat konvence v jejich obecnosti. Ustavují následující definici:

„Konvence užití jazyka existuje v užívání jazyka členy komunity uživatelů jazyka tehdy, když:

1. jazyk členů komunity vykazuje určitou pravidelnost, ke které dochází ve striktně oddělených případech;
2. členové komunity očekávají, že se budou tyto pravidelnosti v těchto případech odehrávat;
- 3 členové komunity preferují, aby se pravidelnost v těchto případech odehrávala, protože se tím řeší problém komunikace nebo interakce.“⁸⁴

Stejně jako definice Lewisova je založena na pravidelnosti v chování, přičemž jde o jednodušší verzi Lewisovy definice, která je zaměřená pouze na konvence jazykové. Podobnou zjednodušenou definici můžeme číst v Lewisově poslední větě jeho *Convention*: „[...] konvence jsou pravidelnosti v chování, udržované zájmem o koordinaci a očekáváním, že ostatní udělají svou část.“⁸⁵ Pro zjednodušení tedy můžeme

⁸³ EEMEREN, Frans Hendrik van, GROOTENDORST, Robert. *Speech Acts in Argumentative Discussions: A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed Towards Solving Conflicts of Opinion*.

⁸⁴ EEMEREN, Frans Hendrik van, GROOTENDORST, Robert. *Speech Acts in Argumentative Discussions: A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed Towards Solving Conflicts of Opinion*, s. 59.

⁸⁵ LEWIS, David. *Convention*, s. 208.

nadále pracovat s touto verzí Lewisovy definice, jelikož obsahuje všechny tři důležité momenty a ostatní z Lewisovy analýzy budeme zdůrazňovat dle aktuální potřeby.

Dalším důležitým rozlišením pro analýzu role konvence v Austinově teorii řečových aktů bude rozlišení na konvence jazyka a konvence o jazyce. Lewis se tohoto rozlišení dotýká, ale nezabývá se jím nijak výrazně. J.L. Morgan klade důraz právě na to, že vedle konvencí určujících doslovný význam slov a sémantická pravidla jejich kombinací, existují i konvence určující to, jakým způsobem máme určité výrazy užívat. Ve svém článku „Two Types of Convention in Indirect Speech Acts“⁸⁶ nabízí přehledný popis těchto dvou druhů konvencí: „... dva druhy konvencí vztahujících se k jazyku: konvence jazyka, které společně dávají vzniknout doslovnému významu vět; a konvence o jazyce, které řídí užití vět, s jejich doslovnými významy, za určitým účelem.“⁸⁷ Toto rozlišení, které Morgan v tomto článku rozvádí, před ním provedl J.R. Searle ve své knize *Speech Acts*: rozlišoval konvence užití a konvence významu,⁸⁸ tedy konvence toho, jakým způsobem užíváme výrazy našeho jazyka, a toho, jakým způsobem, jim přiřazujeme významy. Toto rozlišení by pro nás mohlo být velmi užitečné při zkoumání konvencí v rámci lokučních a ilokučních aktů. Na jeho základě je možné analyzovat to, v čem se konvence těchto dvou oblastí liší.

Po uvedení několika návrhů, jak můžeme chápat konvence a jak je můžeme rozlišovat, již můžeme pokračovat k dalšímu bodu této práce: aplikovat zjištění této podkapitoly na Austinovu teorii řečových aktů a přehledně vyložit, jak se konvence v rámci jeho teorie uplatňují.

⁸⁶ MORGAN, Jerry Lou. *Two Types of Convention in Indirect Speech Acts*.

⁸⁷ MORGAN, Jerry Lou. *Two Types of Convention in Indirect Speech Acts*, s.1.

⁸⁸ SEARLE, John Rogers. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969, s. 76.

2.2 KONVENCE V AUSTINOVĚ TEORII ŘEČOVÝCH AKTŮ

Po tom, co jsme vyložili Austinovu teorii řečových aktů a vedle míst, na kterých je možné hledat konvenci jsme upozornili obzvláště na ty, na kterých Austin o konvencích explicitně hovoří, se ke zkoumání úlohy konvencí v jeho teorii vrátíme. Pokusíme se zjistit, jakým způsobem se konvence v Austinově teorii řečových aktů uplatňují: zda se liší konvence lokučních a ilokučních aktů a proč akty perlokuční konvencionální nejsou. Zároveň s naším zkoumáním nám tak vykrytalizuje i obrázek toho, jakým způsobem se konvence uplatňují v Austinově teorii řečových aktů jako celku.

Konvenci jsme vyložili jako určitou pravidelnost, která je vysledovatelná v chování členů určité populace. Tato pravidelnost vede ke koordinační rovnováze, která je pro členy této populace žádoucí. Konvence může vznikat rozmanitým způsobem, přičemž ne vždy si dokážeme uvědomit všechny faktory, které naše přesvědčení ovlivňují, tedy se často můžeme o způsobu jejího vzniku dohadovat. Stejně tak můžeme mít problém konvenci vůbec explicitně formulovat – to, že se podle ní chováme, resp. to, že víme, co se od nás očekává a přizpůsobujeme se tomu, ještě neznamena, že jsme schopni konvenci zformulovat jako explicitní normativní pravidlo. I bez znalosti explicitní formy daných konvencí se jim podřizujeme a očekáváme, že se jim podřídí i ostatní – jednoduše z toho důvodu, že konvence implicitně známe a předpokládáme, že ostatní je znají též. I z toho důvodu tak mohou existovat i takové výpovědi, které jsou čistě konvenční a pronášíme je právě proto, že jsou konvenční.

Austin v rámci souboru svých přednášek vůbec poprvé o konvencích explicitně mluví při výkladu své teorie nezdarů. Jak jsme již vyložili v první části, při posuzování jakéhokoli řečového aktu je zásadní zhodnocení toho, zda byl zdařilý nebo ne. Toto hodnocení, stejně jako i hodnocení další, pak konáme na základě znalosti konvencí řídících okolnosti užití řečového aktu. Díky znalosti těchto okolností bychom měli být schopni určit, o jaký řečový akt se jedná a tím pádem na něj aplikovat zdařilostní podmínky ve formě odpovídající konkrétnímu případu užití určité výpovědi. Pokud jsme tak posuzovali např. řečový akt dávání rady, aplikovali jsme na něj odpovídající zdařilostní podmínky, když jsme se ptali, zda svědkova výpověď „Rozmysli si to.“ splňuje všechny náležitosti existující konvenčně přijaté procedury pro dávání rady: že tato procedura a její konvenční účinky existují, a zároveň zda byly splněny i všechny požadavky týkající se dalších okolností této procedury, jako že mluvčí i všechny další osoby, které zahrnuje, jsou přiměřené této proceduře, stejně jako slova, kterými daný

řečový akt konáme. Vše musí být provedeno správně a úplně, a dokonce bychom měli doopravdy mít příslušné myšlenky a city, které od nás daná procedura konvenčně vyžaduje, a následně se chovat takovým způsobem, jaký nám konvenčně předepisuje. Přitom počítáme s tím, že rada musí být vyslovena jasně tak, aby byla tím, komu radíme, slyšena, neměla by být zformulována pod nátlakem a měla by být myšlena vážně. V případě informování, konstatování, oddávání, blahopřání nebo pozdravu bychom samozřejmě užívali jiných forem zdařilostních podmínek, tedy takových, které jsou vlastní příslušným aktům. Teorii nezdarů můžeme aplikovat na všechny konvenční akty, nejenom akty řečové – již z podstaty podmínek v ní obsažených se však musí jednat o akty konvenčně založené.

To, na základě jakých podmínek máme zdařilost řečových aktů hodnotit, je závislé na konvencích: na základě znalosti konvencí různých typů řečových aktů jsme schopni pro jednotlivé užití výpovědi určit, o jaký řečový akt se jedná, a to i bez toho, abychom znali veškeré okolnosti daného případu. Ty, co známe, totiž dokážeme interpretovat v rámci širšího rámce jako podléhající určitým konvencím tak, že si dokážeme domyslet nejen další pravděpodobně se vyskytující okolnosti, ale i předpovědět, jaké události budou pravděpodobně následovat. Tak jsme i v případě, že jsme si přečetli pouze výsek velmi stručného popisu svatebního obřadu, dokázali určit, že se jedná o svatební obřad a v rámci něj o to, že oddávající pár oddal, že muž si vzal svou ženu a že ona si vzala jeho, nebo že fotograf vyzval svatebčany k úsměvu. Jako náležející k jedné společnosti sdílíme znalost jistých konvencí, na jejichž základě jsme schopni tyto akty identifikovat, rozumět jim, hodnotit je a také je v určitých případech provádět a jinak se jich účastnit.

Znalost konvencí, kterými se naše chování řídí, nám také umožňuje jednotlivé řečové akty hodnotit, a to nejenom jako zdařilé nebo nezdařilé, ale i na základě dalších kritérií, jako je např. vhodnost, spravedlivost nebo třeba pravdivost. Vyložili jsme, že kategorie pravdivosti je pouze jedním z mnoha možných kritérií hodnocení, tedy že stejně jako v případě drzosti nebo trefnosti dává smysl ji aplikovat pouze v případě některých výpovědí, přičemž to, o jaké případy jde, je opět určeno konvencemi, jež jim přísluší. Austin jistě nezastával stejnou teorii pravdy, jako nám představil Lewis. I přesto se však jejich způsoby hodnocení výpovědí jako pravdivých nebo nepravdivých shodují v tom, že berou v potaz okolnosti užití dané výpovědi, různé podmínky determinující hodnocení odvozují spíše ze znalosti běžné jazykové praxe a přihlížejí zejména k ilokuční platnosti, do určité míry určované performativním slovesem v případě explicitních performativů, na které se dá většina performativů převést, anebo

ke gramatickému způsobu daného slovesa, který pak do určité míry určuje ilokuční platnost dané výpovědi.

To, na základě jakých kritérií je možné určitý akt hodnotit, usoudíme na základě znalosti konvencí hodnocení daného aktu. To, jakým způsobem možná kritéria na daný akt aplikujeme a jak ho nakonec ohodnotíme, záleží na našem posouzení toho, zda jeho provedení odpovídalo různým konvencím, které mu předepisují jeho formu a které určují, na kterých jednotlivostech⁸⁹ závisí přisouzení daných ohodnocení. Vedle toho můžeme na základě znalosti konvencí i předpovědět, jak se bude situace dále vyvíjet. Pokud pak souběh událostí našim očekáváním neodpovídá, pak buď změníme naše hodnocení toho, o jaký akt se jedná, nebo změníme naše hodnocení tohoto aktu.

Austin v pokročilejší fázi svého zkoumání opouští své původní rozlišení na konstativ a performativ a k analýze řečových aktů přistupuje ze zcela jiného úhlu: zavádí rozlišení na lokuční, ilokuční a perlokuční akt, přičemž však jde o akty, které v okamžiku užití výpovědi konáme zároveň: lokuční akt tím, že určitou výpověď pronášíme, ilokuční akt tehdy, když tuto výpověď pronášíme a perlokuční akt při tom, když ji pronášíme.⁹⁰ Tyto tři akty však dělí kritérium konvencionality: „Obojí druh aktů je v každém případě konvencionální [...]“⁹¹, ale „[...] perlokuční akty konvencionální nejsou [...]“⁹² Podobně se Austin vyjadřuje i na dalších místech svých přednášek,⁹³ přičemž zdůrazňuje, že z těchto tří typů aktů jsou konvencionální pouze akty lokuční a ilokuční. Nás budou zajímat dvě základní otázky, které z Austinova textu vyvstávají: Liší se konvence lokučních a ilokučních aktů? a Proč perlokuční akty nejsou konvencionální?

⁸⁹ S. Miller rozlišuje mezi konvenčností prostředků, s jejichž pomocí řečové akty konáme, a konvenčností řečových aktů samotných. Ve svém článku *Speech acts and conventions* (MILLER, Seumas. *Speech acts and conventions*. In: *Language Sciences*, 2000, vol. 22, s. 155-166) se zabývá tím, že ačkoliv mohou být prostředky výkonu řečového aktu konvenční, akt samotný konvenční být nemusí. Argumentuje proti tomu, že by řečové akty byly esenciálně konvenční. Austin oproti tomu považuje řečový akt za konvenčně založený (konvencionální), a to v tom smyslu, že jsou konvenční prostředky jeho nutnou součástí.

⁹⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 101-112.

⁹¹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

⁹² AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

⁹³ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 111; 109; 123.

Lokuční akty Austin definuje jako akty konané tím, že je pronášena zvukově artikulovaná výpověď s jistým smyslem a referencí.⁹⁴ Akty ilokuční pak jsou akty, které jsou konány, když je pronášena určitým způsobem myšlená zvukově artikulovaná výpověď s určitým smyslem a referencí, která má určitou konvencionální platnost.⁹⁵ S pomocí příkladů jsme již vyložili, jaký je rozdíl mezi lokučním a ilokučním aktem, a v jakém vzájemném vztahu se nacházejí: když konáme akt ilokuční, znamená to, že nutně konáme i akt lokuční, zatímco když konáme akt lokuční, neznámá to vždy, že konáme i akt ilokuční. Tyto akty tedy nejsou v rovnocenném vztahu, jejich závislost je jednostranná. To však neznámá, že pokud jsme schopni určit ilokuční platnost výpovědi, byli bychom zároveň nutně schopni určit její význam, resp. její smysl a referenci. To, že se všeobecně shodneme na významu určité výpovědi, ještě neznámá, že se musíme shodnout na tom, jakou měla tato výpověď ilokuční platnost. Význam výpovědi „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“ se nám může zdát zcela jasný, ale přitom můžeme mít problém s tím, abychom se shodli na tom, jakou měla tato výpověď ilokuční platnost: představme si, že jsme přímo přítomni u rozhovoru se strýcem, který se ptá po barvě ženichovy kravaty. V naší výpovědi, pronesené v reakci na jeho otázku, sice nenajdeme explicitní performativ, ale okolnosti, za kterých byla pronesena, nám mohou při určování ilokuční platnosti pomoci. To, zda šlo o odpovídání, popisování, konstatování, nebo třeba vysmívání se, za tak jednoznačné už ale považovat nemusíme. Záleží přitom na tom, na čem se shodneme – na tom, jak bychom konvenčně situaci hodnotili. Stejně tak to, že se jednohlasně shodneme na tom, jaká byla ilokuční platnost určité výpovědi, ještě neznámá, že pak nemůžeme mít různé interpretace toho, jaký byl její význam.⁹⁶ Na základě analýzy výpovědi „Radím ti, aby sis to rozmyslel.“ si např. díky přítomnosti explicitního performativního slovesa a jasně daným okolnostem můžeme být téměř jisti, že šlo o dávání rady, ale zároveň můžeme mít pochybnosti o tom, co přesně svědek ženichovi radil, co přesně si má podle něj rozmyslet a jak.

Z Austinových vyjádření je zřejmé, že akt lokuční a ilokuční se liší, ale není již tak zřejmé, zda můžeme nějakým způsobem odlišit konvence lokučního a ilokučního aktu. Abychom mohli tuto otázku zodpovědět, je třeba se soustředit na to, co je nositelem konvence v případě lokučního aktu a co v případě aktu ilokučního. Austin shrnuje výklad lokučních, ilokučních a perlokučních aktů následovně: „Tak jsme rozlišili

⁹⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 101-103.

⁹⁵ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 104-105.

⁹⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 118-199, Pozn. 38/.

lokuční akt..., který má určitý význam; ilokuční akt, při němž říkání něčeho má určitou platnost; perlokuční akt, který znamená dosažení jistých účinků tím, že se něco řekne.⁹⁷ Lokuční akt je tedy pronesením výpovědi s určitým významem, zatímco akt ilokuční je pronesením výpovědi s určitou platností.⁹⁸ Výpověď „Ženich měl na svatbě modrou kravatu.“ tak může být analyzována jak na úrovni konvencí jazykových, tak na úrovni konvencí o jazyku, jinými slovy, konvencí společenských určujících užívání jazyka. Jak konvence jazykové, tak konvence o jazyku jsou přitom součástí konvencí společenských, tj. ustavují se prostřednictvím společenské interakce. Každému ze slov dané výpovědi můžeme přisuzovat význam, stejně jako můžeme určit doslovný význam celé věty, samozřejmě na základě kontextu jejího užití.⁹⁹ Při další analýze pak můžeme díky znalosti kontextu jejího užití určit to, jakou měla platnost, tedy zda šlo o odpovídání, konstatování, vysmívání se, nebo něco zcela jiného. Analýza výpovědi se tak může soustředit jak na její význam, tak na její platnost: právě toto jsou místa, která v případě lokučních a ilokučních aktů podléhají konvencím.

Rozlišení na „konvence jazyka, které společně dávají vzniknout doslovnému významu vět; a konvence o jazyce, které řídí užití vět, s jejich doslovnými významy, za určitým účelem“¹⁰⁰ tak můžeme aplikovat na odlišené lokuční a ilokuční akty, resp. na odlišené konvence lokučních a ilokučních aktů. Konvencím jazyka tak bude podléhat výběr vyjadřovacích prostředků, zatímco konvencím o jazyce bude podléhat výběr toho, co oněmi vyjadřovacími prostředky vykonáváme.

Když ženich říkal své „ano“, když mu svědek radil slovy „Rozmysli si to.“, a když jsme pak strýci popisovali, že měl ženich na svatbě modrou kravatu, všechny z těchto výpovědí měly určitý smysl a referenci, všechny z těchto výpovědí měly určitý význam. Jejich slova měla své doslovné významy, které se spolu s celkovým významem věty, do níž byla sdružena, díky svému užití za určitých okolností ukazovaly, a my jsme je mohli na základě sdílené znalosti příslušných jazykových konvencí chápat a interpretovat. Všechny z těchto výpovědí podléhaly souboru jazykových konvencí, které vedle toho,

⁹⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

⁹⁸ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 106. Srov. SEARLE, John Rogers. *Austin on Locutionary and Illocutionary Acts*, s. 406.

⁹⁹ Srov. rozlišení doslovného významu a významu mluvčího (KRIPKE, Saul. *Speaker's Reference and Semantic Reference*. In *Midwest Studies in Philosophy*, 1977, vol. 2, s. 255-276). Význam mluvčího se může od doslovného významu lišit, přičemž je však při celkové analýze situace vždy určující.

¹⁰⁰ MORGAN, Jerry Lou. *Two Types of Convention in Indirect Speech Acts*, s.1.

jak nazýváme zvláštní kus podlouhlého mužského oděvu, který se zpravidla nosí při slavnostních příležitostech, a to tak, že se svou protáhlejší stranou pevně uváže kolem krku windsorským uzlem, určovaly i to, jak nazýváme akt, při němž předáváme informaci, nebo třeba akt, při němž dáváme radu.

Existují tak různé volby, které můžeme na základě jazykových konvencí vykonat: Můžeme se rozhodnout, zda na strýcovo naléhání odpovíme větou „Ženich měl modrou kravatu.“, nebo „Ženich měl modrou vázanku.“ Naše rozhodnutí, tedy to, jakých slov máme užít, určují jazykové konvence. Stejným způsobem bude určena i naše volba toho, zda řekneme „Ženich měl modrou kravatu.“, nebo prostě „Měl takovou modrou kravatu.“ Jde v podstatě o stejný případ jako předtím, kdy bychom sice konali dva odlišné fonetické akty, stejně tak i dva odlišné fatické akty, ale stejný akt rhétický, tudíž stejný akt lokuční (za předpokladu, že bychom si vybrali a pronášeli pouze jednu z daných vět): pro vyjádření stejného významu bychom užili odlišných jazykových prostředků.

Vedle toho můžeme volit mezi tím, zda na strýcovo naléhání řekneme „Ženich měl modrou kravatu.“, anebo „Svatbu ti nepopíšu.“ s tím, že si z ní stejně nic nepamatuujeme. V případě prvním odpovíme na otázku po tom, jaká byla svatba, tím, že popíšeme oblečení ženicha, zatímco v případě druhém svatbu popsat odmítneme a z další konverzace se pokoušíme vykroutit. V obou případech sice poslechneme společenskou konvenci toho, že na otázku se zpravidla odpovídá, ale to nic nemění na tom, že bychom prováděli dva rozdílné ilokuční akty: v prvním případě akt popisu (nebo konstatování, vysmívání...), v případě druhém akt odmítnutí nebo odbytí. Tato volba je již určena konvencemi zakládajícími akty ilokuční.

Rozlišení mezi konvencemi zakládajícími akty lokuční a ilokuční můžeme aplikovat i na další konvence, jež jsme zmiňovali při výkladu Austinovy teorie řečových aktů. Austin se po většinu času zabývá zkoumáním explicitně využívajícími konvence zakládající ilokuční akty, přičemž však byla v rámci jeho textu formulace každého slova a každé věty s jejím významem vedena konvencemi zakládajícími akty lokuční. Konvence pro určení toho, o jaký ilokuční akt se v jednotlivých případech užití výpovědi jedná a s tím i konvence volby zdařilostních podmínek určitého řečového aktu, jsou, oproti konvencím určujícím, jaký výraz používáme pro označení ilokučních aktů, konvencemi „o jazyce“. I konvence určující naše rozmanitá hodnocení ilokučních aktů jsou konvencemi „o jazyce“, a to vč. výběru toho, na základě jakých kritérií akty hodnotíme.

Pokud výpověď, jejímž vyslovením někomu dáváme radu, a která je zpravidla uvozena slovy „Radím ti, aby...“, zpravidla nazýváme výrazem „dávání rady“, nebo pokud to, když zazní hlasitě „ano“, zpravidla nazýváme souhlasem, je to určitou pravidelností, která se vyskytuje v našem jazyce a nehledě na to, jak vznikla a jak se vyvíjela, v příslušných případech svorně v komunitě mluvčích českého jazyka očekáváme, a zároveň preferujeme, aby se v daných případech tato pravidelnost dále vyskytovala. Umožňuje nám to totiž komunikaci, v rámci níž se máme šanci dorozumět.

Oproti tomu to, zda je výpověď „Radím ti, aby sis to rozmyslel.“ ilokučným aktem dávání rady nebo vyhrožování, podléhá konvencím společenským:¹⁰¹ díky existenci konvenčně přijatých procedur můžeme radit a jindy zase za užití stejné věty vyhrožovat. Pokud existuje pouze taková pravidelnost, že výraz „Radím ti, aby...“ zpravidla užíváme tehdy, když chceme dát radu, ale my ji jednou užijeme nekonvenčně, a to tak, že se jejím pronesením snažíme někomu vyhrožovat, neznamená to, že by náš řečový akt nebyl konvenčně založen.¹⁰² Pokud nesplníme některé zdařilostní podmínky pro výkon aktu vyhrožování, ale splníme alespoň některé podmínky pro výkon aktu dávání rady, pak se může stát, že bude náš ilokuční akt hodnocen jako dávání rady. Pokud by dotyčný z naší výpovědi „Radím ti, aby sis rozmyslel se jakkoli hýbat.“ nepochopil, že nejde o dávání rady v dobré vůli, ale o vyhrožování, jistě by pak následně byl dobrým příkladem toho, co věta uvozená „Radím ti, aby...“ může znamenat. Když totiž budou následovat události, které pozorovatele donutí svou interpretaci uvážit, může se při

¹⁰¹ Podle teorie nepřímých řečových aktů můžeme tím, co říkáme, myslet to, co říkáme, nebo to, co říkáme, a ještě něco dalšího, a to dokonce se zcela jiným propozičním obsahem. Tato teorie nabízí rozbor případu, kdy slovy vykonáváme primárně jiný ilokuční akt, než jaký odpovídá užitému explicitnímu performativu. Austin o nepřímých řečových aktech explicitně nehovoří, jejich výklad podává až později J. Searle. Viz. SEARLE, John Rogers. *Indirect Speech Acts*. In *Syntax and Semantics: Speech Acts*, 1975, vol. 3, s. 59-82.

¹⁰² V rámci Austinovy teorie bychom takový akt hodnotili jako konvencionální, ovšem oproti intencionálním interpretacím, viz. P. F. Strawson (STRAWSON, Peter Frederick. *Intention and Convention in Speech Acts*. In *The Philosophical Review*, 1964, vol. 73, s. 439-460.), který za použití Griceovy teorie komunikace a jeho rozlišení na přirozený a nepřirozený význam (GRICE, Herbert Paul. *Meaning*. In *The Philosophical Review*, 1957, vol. 66, s. 377-388) rozlišuje mezi dvěma druhy ilokučních aktů: jen málo aktů je podle něj konvencionálních, většina z nich je založena intencionálně. Podle Strawsonovy teorie by tedy byl případ vyhrožování slovy „Radím ti, aby...“ posuzován jako vyhrožování na základě záměru mluvčího, zatímco podle Austina je posuzován jako vyhrožování na základě společenských konvencí, které umožňují těmito slovy vyhrožovat, i když doslovně neužíváme formule „Vyhrožuji ti...“.

násobném opakování podobné situace formule „Radím ti, aby...“ stát formulí, která kromě dávání rady konvenčně uvozuje i vyhrožování. Členové dané komunity pak budou tuto formuli používat i při vyhrožování, budou to očekávat i od ostatních a budou preferovat, aby se tato pravidelnost opakovala, jelikož se díky ní řeší problém jejich interakce.

Konvence zakládající lokuční a ilokuční akty se tedy liší: zatímco konvence, na nichž jsou založeny akty lokuční, jsou konvencemi jazykovými, konvence, na nichž jsou založeny akty ilokuční, jsou konvencemi o jazyce. Jak v případě konvencí zakládajících akty lokuční, tak i v případě konvencí zakládajících akty ilokuční schéma odpovídá definici konvencí z podkapitoly 2.1. této práce. Ať už jde o konvence jazykové nebo konvence o jazyce, v obou případech (1) je možné vykazat určité pravidelnosti, ke kterým dochází ve striktně oddělených případech; (2) členové komunity očekávají, že se budou tyto pravidelnosti v těchto případech odehrávat; a (3) preferují, aby se pravidelnosti v těchto případech odehrávaly, protože se tím řeší problém komunikace nebo interakce.

Po tom, co jsme zodpověděli otázku po rozdílnosti konvencí zakládajících lokuční a ilokuční akty a vyložili, jaký je mezi nimi rozdíl, se můžeme soustředit na zodpovězení otázky druhé: Proč nejsou na rozdíl od aktů lokučních a ilokučních akty perlokuční konvencionální? Austin odmítá to, že by perlokuční akty mohly být konvenčně založeny a jasně říká, že „[...] perlokuční akty *konvencionální* nejsou [...]“.¹⁰³

Perlokuční akt podle Austina konáme při tom, když konáme akt ilokuční, tedy když pronášíme výpověď s určitým významem a s určitou platností. Perlokuční akty byly ve výkladu podkapitoly 1.3 rozlišeny na ty, které k aktům lokučním a ilokučním odkazují nepřímou, a na ty, které k nim neodkazují vůbec. Prostor byl věnován i jasnému rozlišení ilokučních a perlokučních aktů: bylo vyloženo, co je ještě klasifikováno jako akt ilokuční, a co už jako akt perlokuční. Perlokuční akty jsou chápány jako jisté účinky nebo důsledky aktů ilokučních, ovšem kromě jistého druhu účinků: „[...] “účinky“ perlokucí zde zmíněné (viz. C.a a C.b) nezahrnují určitý zvláštní druh konvencionálních účinků, např. to, že mluvčí je vázán svým slibem, což spadá pod ilokuční akt [...] je zjevně rozdíl mezi tím, co pocítujeme jako skutečné vytváření skutečných účinků, a tím, v čem vidíme pouhé konvenční důsledky.“¹⁰⁴ Ilokuční akt podle Austina není

¹⁰³ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

¹⁰⁴ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 107-108.

dosažením určitého účinku, nicméně zdařilé ilokuční akty se vyznačují tím, že určitých účinků dosahují. Jakou mají povahu tyto konvenční účinky, které nespadají pod perlokuční akt, vysvětluje trojím způsobem:¹⁰⁵

V českém překladu Austinových přednášek stojí, že „Existují tři způsoby – zajištění porozumění, navození důsledků a vybízení k odpovědi -, jimiž jsou ilokuční akty spjaty s účinky; a všechny se liší od vyvolávání účinků, tak jak je charakteristické pro perlokuční akt.“¹⁰⁶ Tak se oddávající ženicha a nevěsty ptá dostatečně nahlas a jasně danou formulí, aby jí porozuměli, jejich oddáním navodí nový stav, a to takový, že se stanou manželi, a to, co si snoubenci slibují, předčítá ve formě otázky, aby bylo zajištěno, že odpovědí dají najevo svůj souhlas se slibem, resp. že oba manželský slib doopravdy vykonají. To vše je součástí aktu ilokučního, přičemž to, že si ženich bere nevěstu a nevěsta si bere ženicha, je již akty perlokučními. Sice jde o důsledky ilokučního aktu oddávající, ale podle Austina by již nešlo o ilokuční, ale o perlokuční akt. Podobně by aktem perlokučním bylo i to, že ženich řekne „Kašlu na to.“, sebere se a ze sálu odejde, těsně následován svědkem krčícím se v rozpacích. V prvním případě by šlo o perlokuční akt, který by k aktu ilokučnímu odkazoval nepřímou, zatímco v případě druhém o perlokuční akt, který by k němu neodkazoval vůbec.

Austin klade důraz na to, jakým způsobem akty analyzujeme, resp. jakým způsobem je běžně hodnotíme: „Posuzovatel, už jen když slyší, co bylo řečeno, by měl být schopen rozhodnout, které lokuční a ilokuční akty byly vykonány, ale nikoli které perlokuční akty byly realizovány.“¹⁰⁷ Posuzovatel by měl být schopen tohoto hodnocení na základě znalosti konvencí, které se v dané situaci uplatňují. Ty pak řídí formování lokučního a ilokučního aktu, ne však již aktu perlokučního.

Ty účinky, které vyhodnotíme jako součást aktu ilokučního, jsou účinky konvenčními. Avšak těm důsledkům, které již vyhodnotíme jako součást aktu

¹⁰⁵ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 119-120.

¹⁰⁶ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 120, v originální verzi toto šikovné shrnutí nenajdeme, přesto ho používáme jako citaci. Podobně se Austin vyjadřuje i na s. 123. Na tomto rozlišení zakládá M. Witek rozlišení tří různých přístupů, kterými je možné ke studiu řečových aktů přistupovat: intencionalistický, institucionalistický a interakcionalistický. Viz. WITEK, Maciej. *Three approaches to the study of speech acts*. In *Dialog and Universalism*, 2013, vol. 1.

Oproti němu R. Millikan (MILLIKAN, Ruth Garrett. *Language: A Biological Model*. Oxford: Oxford University Press 2005, kap. 8. *Proper Function and Convention in Speech Act*.) rozlišuje akademické přístupy ke studiu řečových aktů na základě příklonu k Austinovi nebo ke Strawsonovi.

¹⁰⁷ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 123.

perlokučního, Austin konvenční založení odpírá. Můžeme namítnout, že i v rámci jeho analýzy jsou tyto perlokuční důsledky určovány na základě konvencí: je konvenčně dané, že na otázku následuje odpověď, stejně jako jsou konvenčně dané způsoby, jakými můžeme odpovídat. Stejně tak je konvenčně dané, že po příkazu následuje jeho uposlechnutí nebo po prosbě její naplnění. Lewis tyto společenské konvence naznačil ve své teorii pravdy, kterou jsme vyložili v podkapitole 2.1: z toho, že hodnotil příkaz jako pravdivý tehdy a jen tehdy, pokud byl uposlechnut, nebo že hodnotil otázku jako pravdivou tehdy a jen tehdy, pokud byla pravdivě zodpovězena, můžeme usoudit, že reflektoval právě tyto konvence, které jsme v rámci Austinova slovníku popsali jako konvence určující perlokuční důsledky našich řečových aktů.

Na jednu stranu je tedy jasné, že Austin akty perlokuční za konvenčně založené nepovažuje, na straně druhé však vidíme, že to, co je akty perlokučními, určitým konvencím podléhá. Tato zdánlivá nesrovnalost má však metodické řešení: v rámci Austinovy teorie sice vždy analyzujeme pouze jeden řečový akt, jehož součástí je akt lokuční, ilokuční i perlokuční, ale to neznamená, že tento akt se ve světě nachází jako ojedinělý výkřik do tmy. Vždy dbáme na jeho okolnosti a analyzujeme ho kontextuálně. To, že mezi jeho okolnosti zahrnujeme různé společenské statuty mluvčího i dalších osob, místní i časová určení, ale i pronášení určitých slov určitými dalšími účastníky dané situace, neznamená, že právě tyto další výpovědi jsou pouhým koloritem našeho řečového aktu, tedy toho aktu, který právě analyzujeme, a ničím jiným. Určitá slova pronášená určitými osobami, byť někdy analyzována jako okolnost jiného řečového aktu, jsou samostatnými výpověďmi a tím pádem dalšími řečovými akty, které lze jednotlivě analyzovat. Oddávající tak sice může oddat snoubence tehdy a jen tehdy, když s tím oba dobrovolně souhlasí a svůj souhlas vyjádří výrazem „ano“, ale samotné ženichovo „Ano.“ je zároveň samostatným řečovým aktem souhlasu, v tomto případě konkrétním řečovým aktem vstupu do manželství. Konatelem aktu oddávání je oddávající, která se tím ale s nevěstou nežení. Konatelem aktu ženění se je totiž ženich, tedy ta osoba, jejíž slova mohla být při analýze řečového aktu oddávající brána za pouhou okolnost. Když se tedy oddávající ženicha ptala, zda dobrovolně vstupuje do manželství, následné „Ano.“ sice bylo perlokučním aktem oddávající, ale zároveň bylo samostatným řečovým aktem, tedy ilokučním aktem ženicha. Veškeré konvence určující ženichovu výpověď tak bereme jako konvence zakládající jeho řečový akt, tedy konvence zakládající jeho lokuční a ilokuční akt, ne jako zakládající akt perlokuční, který vykonala oddávající.

Perlokuční akt sice vykonáváme, ale zároveň jeho konkrétní formu nemůžeme konvencionálně zajistit – to, jakou má adresát reakci, není konvenčně dané. Konvenčně je dané pouze to, jakou může mít, a zpravidla i to, jaká se od něj očekává. Konvenčnost těchto reakcí je však již konvencemi zakládající akt toho, kdo je vykonavatelem tohoto aktu jako aktu lokučního a ilokučního, ne perlokučního. Právě na tomto mluvčím totiž závisí konkrétní forma, které perlokuční akt nabývá. Stejně tak by to bylo i v případě, že by se perlokuční důsledek, který náš řečový akt má, neprojevoval lokučním způsobem. Přesvědčení adresáta našich slov můžeme dosáhnout i tehdy, když nic neřekne a chová se podle rady, kterou jsme mu dali. Zdařilost řečového aktu rozkazování se může projevit tím, že adresát našeho rozkazu ho jednoduše splní, bez jakéhokoliv „Rozumím.“ nebo „Provedu.“ I v těchto případech, kdy perlokučním aktem není další výpověď, ale pouze určitý důsledek nezahrnující další lokuce, naše perlokuce konvencionální není. Při výkonu řečového aktu totiž můžeme užít podmínek konvenčně přijatých procedur k tomu, abychom zdařile pronesli výpověď s určitým významem a určitou ilokuční platností, ale ne abychom řídili důsledky, které naše výpověď vyvolává.

Vedle toho, že perlokuce může být neverbální, mohou být neverbální i prostředky, kterými dosáhneme stejného cíle, jakého dosahujeme v případě důsledku pronesení určité výpovědi.¹⁰⁸ Když na místo pozdravu vykonaného slovy „Zdravím tě!“ třeba pouze zamáváme rukou, naše zamávání sice nebude řečovým aktem, což ale nemění nic na tom, že bude aktem konvencionálním. V naší společnosti totiž existuje pravidelnost, že lidé se zdraví nejenom různými ustálenými výrazy jako „ahoj“, „zdravím tě“, „dobrý den“ atd., ale i lehkým pokynutím hlavy, pozvednutím klobouku nebo třeba právě zamáváním. Podle Austina můžeme dokonce „týchž perlokučních sekvencí [...] zajisté dosáhnout i prostředky nekonvencionálními (nebo jak říkáme, „nekonvenčními“), tj. akty, které nepodléhají vůbec žádné konvenci, nebo alespoň ne ve vztahu k danému účelu.“¹⁰⁹ Může se nám tak např. stát, že naše protřepávání ruky bude jedním ze svatebčanů, jehož směrem právě naneštěstí směřoval náš pohled, zhodnoceno jako pozdrav a my se tak dostaneme do situace, v níž s ním budeme muset společensky pohovořit. To jistě není konvenční způsob, jak začít rozhovor, přesto může mít stejné důsledky jako pozdrav, který by byl konvenčně provedený. Podle Austina „[...] nemůže ilokuční akt existovat, pokud použité prostředky nejsou konvencionální, a tudíž musí

¹⁰⁸ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 121.

¹⁰⁹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 122.

být konvencionální i prostředky sloužící k dosažení jeho cílů neverbální cestou.“¹¹⁰ To ovšem platí jen tehdy, pokud se jedná o dosažení stejných důsledků s určitým záměrem, nikoli náhodně. Nutná konvenčnost ilokučních aktů oproti aktům perlokučním se tak aplikuje i v případě, že by v rámci sociální interakce k dosažení stejných důsledků nebylo užito prostředků verbálních, ale jiných, na základě kterých bychom mohli očekávat, že další běh událostí se bude odvíjet podle určitých konvencí a nabydou tak určité formy. Na těchto konvencích však dané akty nestojí jako perlokuční důsledky, ale jako další jednotlivé akty.

Perlokuční akt tak může být „dosažením určitého perlokučního cíle (přesvědčit, přemluvit), nebo vyvoláním určité následné perlokuční sekvence.“¹¹¹ Oproti přesvědčování tím, že klademe různé argumenty a dáváme různé rady, a to tak, že příslušné výpovědi můžeme ohodnotit jako ilokuční akty přesvědčování, je tak konečné přesvědčení perlokučním důsledkem našeho přesvědčování. K přesvědčování však spíše uijeme věty formy „Radím ti, aby...“ než „Přesvědčuji tě, aby...“, resp. „Přesvědčuji tě, že...“ Ukazuje se tak již zmíněný fakt, že některé ilokuční akty nemohou být vyjádřeny explicitním performativem, příp. jím vyjádřeny být mohou, ale pouze takovým, který je nepojmenovává – když se např. snažím někoho přesvědčit nebo mu vyhrožovat za užití formule „Radím ti, aby...“. Podle Austina jsou to zejména tyto akty, pro které neexistuje příslušný explicitní performativ, které „vedou vždy k vyvolání sekvencí.“¹¹² Pokud totiž neexistuje vhodný explicitní performativ, kterého bychom při výkonu aktu mohli užít, je to zpravidla proto, že bychom jeho užitím účinek, jehož chceme dosáhnout, již předjímal. Nemůžeme ho užít proto, jelikož by explicitně pojmenovával zamýšlené důsledky našeho ilokučního aktu, tedy v případě přesvědčování to, že se snažíme adresáta našich slov přesvědčit. Jeho přesvědčení by totiž bylo našim perlokučním aktem, tedy aktem, který se děje při tom, když pronášíme svou výpověď. Bylo by součástí našeho řečového aktu, ale v tomto smyslu by nebylo konvenčně založené.

V této části práce jsme vyložili, v jakých oblastech Austinovy teorie řečových aktů se uplatňují konvence: soustředili jsme se zejména na oblast lokučních, ilokučních a perlokučních aktů. Po tom, co jsme se na základě Austinových vyjádření k tomuto tématu pokusili vyložit, jaký je rozdíl mezi konvencemi zakládajícími lokuční a

¹¹⁰ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 122.

¹¹¹ AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 120-121.

¹¹² AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*, s. 121.

ilokuční akty, a z jakých důvodů akty perlokuční konvencionální nejsou, se dostáváme k závěru našeho zkoumání.

ZÁVĚR

V úvodní části jsme podali výklad Austinovy teorie řečových aktů, při němž jsme si všimli toho, v jakých oblastech a jakým způsobem se v jejím rámci uplatňují konvence. Postupně jsme konvence hledali při výkladu pojmu performativu, zdařilostních podmínek řečových aktů a lokučních, ilokučních a perlokučních aktů.

Austin během svých zkoumání opustil původní rozdělení na performativy a konstativy a zavedl rozlišení jiné: na lokuční, ilokuční a perlokuční akty. Jelikož počaly být konstativy kategorizovány jako jeden z mnoha typů performativních aktů, mohou být konvence, které jsme zkoumali v části této práce věnované pojmu performativu, zahrnuty pod konvence ilokučních aktů. Stejně tak mohou být i konvence zakládající zdařilostní podmínky řečových aktů pojímány jako konvence spadající do oblasti ilokučních aktů. V obou případech se totiž konvence, díky nimž umíme rozlišit, o jaký akt se jedná, na základě jakých kritérií ho hodnotíme, a určit, jak bude naše konečné zhodnocení vypadat, ukázaly být konvencemi zakládajícími určení příslušného typu ilokuční platnosti a dalšího hodnocení výpovědi užití s touto ilokuční platností. Nezbyvá nám tedy, než se v rámci Austinovy teorie řečových aktů zaměřit na oblast lokučních, ilokučních a perlokučních aktů.

Austin se vyjadřuje jasně v tom smyslu, že lokuční i ilokuční akty jsou konvencionální, zatímco akty perlokuční konvencionální nejsou. Ve druhé části této práce jsme si dali za úkol zodpovědět dvě otázky: Liší se konvence lokučních a ilokučních aktů? a Proč perlokuční akty nejsou konvencionální?

Jelikož je výkon lokučního aktu pronášením výpovědi s určitým významem a výkon aktu ilokučního pronášením výpovědi s určitou platností (a zároveň významem), identifikovali jsme jako místa, v nichž se konvence v rámci tohoto rozlišení uplatňuje, právě význam lokuce a ilokuční platnost.

Na základě Lewisovy definice konvence můžeme určit, že lokuční i ilokuční akty podléhají společenským konvencím, tedy že jsou konvencionální. Jak v oblasti určování významu lokuce, tak i v oblasti určování ilokuční platnosti dochází k jistým pravidelnostem a členové naší komunity očekávají, že k těmto pravidelnostem nadále docházet bude. Tento vývoj rovněž jasně preferují, jelikož jim dané pravidelnosti umožňují spolu komunikovat.

Když na oblast lokučních a ilokučních aktů aplikujeme Morganovo rozlišení, zjišťujeme, že zatímco určování významu lokucí podléhá jazykovým konvencím,

určování ilokuční platnosti podléhá konvencím o jazyce: konvence oblasti lokucí dávají vzniknout doslovnému významu vět, zatímco konvence oblasti ilokucí řídí užití těchto vět, a to za určitým účelem.

Konvencionalita, která se uplatňuje v případě našich řečových aktů, se tedy k aktům lokučním a ilokučním vztahuje vždy. Ty stejné akty však mohou být analyzovány jako perlokuční účinky aktů zcela jiných, ke kterým mohou, ale nemusí v rámci společenské interakce nepřímo odkazovat. V případě takové analýzy by však v rámci Austinova systému již jako konvencionální hodnoceny nebyly. Jejich zdánlivá konvenčnost by totiž byla konvenčností jiného řečového aktu: výpovědi s určitým významem a určitou ilokuční platností, která však zároveň může být i nekonvencionálním perlokučním účinkem výpovědi jiné.

Tímto jsme tedy shrnuli, jak se od sebe liší konvence lokučních a ilokučních aktů a to, z jakých důvodů perlokuční akty konvencionální nejsou. Austinova teorie stojí na analýze lokučních, ilokučních a perlokučních aktů, jejich konvencionalitou se zabývá a pracuje s ní. Zároveň byla tvořena v rámci Austinova přednáškového cyklu, tudíž se její výklad stal názorným příkladem uplatnění konvencí lokučních i ilokučních aktů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

AUSTIN, John Langshaw. *How to Do Things with Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1962.

AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia, 2000.

AUSTIN, John Langshaw. *Performative Utterances*. In AUSTIN, John Langshaw. *Philosophical Papers*, New York: Oxford University Press, 1979, s. 233-252.

AUSTIN, John Langshaw. *Truth*. In AUSTIN, John Langshaw. *Philosophical Papers*, New York: Oxford University Press, 1979, s. 117-133.

ALSTON, William. *Philosophy of Language*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1964.

DAVIDSON, Donald. *Communication and Convention*. In DAVIDSON, Donald. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1984.

DUMMETT, Michael. *Frege: Philosophy of Language*. London: Duckworth, 1981.

EEMEREN, Frans Hendrik van, GROOTENDORST, Robert. *Speech Acts in Argumentative Discussions: A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed Towards Solving Conflicts of Opinion*. Cinnaminson: Foris Publications, 1984.

GRICE, Herbert Paul. *Meaning*. In *The Philosophical Review*, 1957, vol. 66, s. 377-388.

KRIPKE, Saul. *Speaker's Reference and Semantic Reference*. In *Midwest Studies in Philosophy*, 1977, vol. 2, s. 255-276.

LEWIS, David. *Convention*. Oxford: Blackwell Publishers, 2002.

LEWIS, David. *Languages and Language*. In: In Keith Gunderson (ed.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1975, vol. 7, s. 3-35.

MILLER, Seumas. *Speech acts and conventions*. In: *Language Sciences*, 2000, vol. 22.

MILLIKAN, Ruth Garrett. *Language: A Biological Model*. Oxford: Oxford University Press 2005.

MORGAN, Jerry Lou. *Two Types of Convention in Indirect Speech Acts*. Urbana: University of Illinois at Urbana-Champaign, 1977.

QUINE, Willard van Orman. *Truth by Convention*. In *The Ways of Paradox*. Cambridge: Harvard University Press, 1975.

RÉCANATI, François. *Meaning and Force: The Pragmatics of Performative Utterances*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

SEARLE, John Rogers. *Austin on Locutionary and Illocutionary Acts*. In: *The Philosophical Review*, 1968, vol. 77, s. 405-424.

SEARLE, John Rogers. *Indirect Speech Acts*. In *Syntax and Semantics: Speech Acts*, 1975, vol. 3, s. 59-82.

SEARLE, John Rogers. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

STENIUS, Erik. *Mood and Language-Game*. In: *Synthese Library*. 1969, vol. 20, s. 251-271.

STRAWSON, Peter Frederick. *Intention and Convention in Speech Acts*. In *The Philosophical Review*, 1964, vol. 73, s. 439-460.

RUSSELL, Bertrand. *The Analysis of Mind*. London: Allen and Unwin, 1921.

WITEK, Maciej. *Three approaches to the study of speech acts*. In *Dialog and Universalism*, 2013, vol. 1.